

УРОКИ

Спеціальний випуск. Жовтень, 2011 р.

ГОЛОКОСТУ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

Шановні колеги-освітяни, друзі Центру!

Перед Вами спеціальний випуск бюлетеню «Уроки Голокосту», що присвячений історичній події в педагогічному житті українського суспільства:

4 жовтня 2011 року в київському міському Будинку вчителя відбудеться:

**ПЕРША КОНФЕРЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ВИПУСКНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ ШКОЛИ
ВИВЧЕННЯ ГОЛОКОСТУ МЕМОРІАЛУ «ЯД ВАШЕМ»
(присвячується 70 роковинам трагедії Бабиного Яру)**

ПЕРШИЙ ЮВІЛЕЙ

П'ять років педагогічного співробітництва

Меморіалу «Яд Вашем» і Українського центру вивчення історії Голокосту
(2006–2011 рр.)

Яд Вашем
דודו ת' Yad Vashem

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ ДО СПЕЦІАЛЬНОГО ВИПУСКУ

Ще на початку 2000-х років, мабуть, було важко уявити, що вчителі історії та суспільних дисциплін середніх навчальних закладів України кожного року матимуть можливість підвищення професійної викладацької кваліфікації під час освітніх стажувань в Єрусалимі в Меморіалі «Яд Вашем». Проте, починаючи з 2006 року, кожної осені, в листопаді, щорічно українська група освітян працює 10–12 днів в межах навчально-методичного семінару з проблематики викладання історії Голокосту. За п'ять років близько 150 вчителів, громадян України, стали випускниками таких семінарів, підвищення власної професійної кваліфікації в Єрусалимі сьогодні вже сприймається в педагогічному середовищі українського суспільства як складова навчального процесу. Ці стажування для вчителів-гуманітаріїв з України стали реальністю завдяки співпраці Міжнародної школи вивчення Голокосту (International School for Holocaust Studies) Меморіалу «Яд Вашем» і Українського центру вивчення історії Голокосту (УЦВІГ). До 2006 року поодинокі учасники з України включалися до складу російських груп, але актуальність цих стажувань та активність співпраці двох наших інституцій призвели до створення в Єрусалимі, в Меморіалі «Яд Вашем», потужного українського напрямку! З боку наших ізраїльських колег це була підтримка всесвітньовідомої наукової та педагогічної державної організації, якою є «Яд

Вашем»; з українського боку це був ентузіазм і напружена та важка діяльність Центру, що є неурядовою науковою та освітньою організацією. З середини 1990-х в Єрусалимі проходили стажування вчителі історії з різних країн Європи, і вже п'ять років як Україна долучилася до цього процесу. Центр та «Яд Вашем» за цей період створили певну систему підвищення кваліфікації в царині вивчення та методики викладання історії Голокосту: кожного року в Україні проводилися один чи два навчально-методичних семінари з цієї теми, для тих викладачів, що виявили бажання вивчати історію Голокосту в Європі та в Україні зокрема; потім з випускників цих семінарів формувалася група для продовження навчання в Єрусалимі; випускники стажувань в «Яд Вашем» продовжували співпрацю з Центром, викладаючи цю тему в своїх навчальних закладах, готуючи учнів на шкільні конкурси, тощо. Завжди було присутнім питання фінансування. «Яд Вашем» підтримував перебування учасників семінарів під час стажування, Центр шукав підтримки на організацію семінарів в Україні та на подорож до Єрусалиму. Проте, на жаль, всі ці п'ять років не було підтримки вчительських стажувань з боку українських державних установ, чи українського уряду, чи українського Міністерства освіти... На сьогодні такі щорічні семінари «Яд Вашем» проводить за сприяння Гуманітарного Фонду ICHEIC (International Commission Holocaust Era Insurance Claims).

Цей Фонд має спеціальну Програму з викладання теми Голокосту в Європі, одна з складових якої — це підтримка стажування викладачів з Європи в «Яд Вашем». Маємо великі надії, що наступні п'ять років українські групи в «Яд Вашем» отримують підтримку від власної держави. А це вартує зробити, тому що такі навчально-методичні семінари сприяють не тільки підвищенню професійної викладацької діяльності, але й допомагають зрозуміти іншу культуру, відчути та усвідомити історичну відповідальність за пам'ять про наше спільне мину-

ле, врешті решт руйнують чи змінюють міжкультурні стереотипи та зміцнюють взаємини між нашими суспільствами.

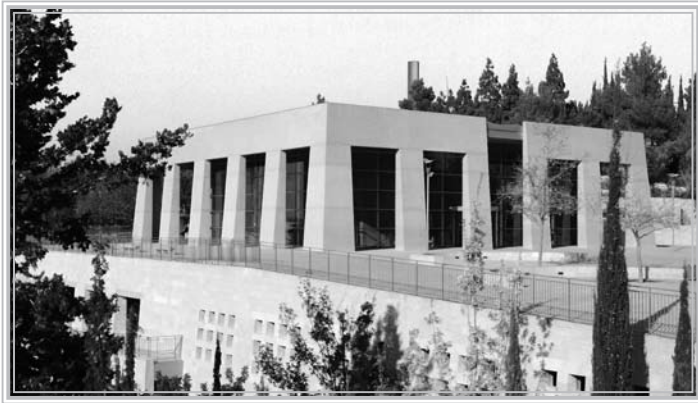
Проект триває. З 12 по 21 листопада 2011 р. в Міжнародній школі вивчення Голокосту Меморіалу «Яд Вашем» відбудеться навчально-методичний семінар для наступної групи викладачів історії та суспільних дисциплін з України.

*Анатолій Подольський,
к.і.н., керівник УЦВІГ*

ПРО МЕМОРІАЛ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ ТА ГЕРОЇВ ОПОРУ «ЯД ВАШЕМ»

Я їм дам у Своїм домі та в мурах Своїх місце і ймення
(Яд ва-Шем)..., Я дам йому вічне ім'я, яке не понищиться!
(Ісаія 56:5)

Меморіал «Яд Вашем» був створений в 1953 році за спеціальною постановою ізраїльського парламенту (Кнесету). З моменту заснування метою «Яд Вашем» є документування історії єврейського народу в період Катастрофи, збереження історії кожного з шести мільйонів загиблих в

той час євреїв, увічнення імен Праведників народів світу, а також дослідження та викладання теми Катастрофи. «Яд Вашем» розташований на горі Пам'яті в Єрусалимі і являє собою великий комплекс, до складу якого входять музеї, пам'ятні знаки, архіви, скульптури та навчальний центр.

Міжнародна школа викладання та вивчення Катастрофи

Міжнародна школа вивчення та викладання Катастрофи була заснована в 1993 р. Тут розробляються методики викладання, проводяться семінари для ізраїльських та іноземних педагогів, студентів та школярів, організуються міжнародні проекти та інтернет-програми. Викладацький підхід школи побудований на інтерактивній методиці освіти, яка використовує мистецтво, музику, літературу та театр.

На сьогоднішній день школа має в своєму розпорядженні сімнадцять класних кімнат, педагогічний центр, навчальний мультимедійний центр і лекційний зал. Склад викладачів включає в себе більш ніж сто кваліфікованих педагогів. Також існує шкільне відділення в місті Гіватаїм (Бейт Волін).

Семінари «Яд Вашем» російською мовою

Семінари проводяться як в «Яд Вашем», так і на місцях, з допомогою наших партнерів — місцевих організацій, що займаються дослідженням та викладанням теми Ката-

строфи в СНД і країнах Балтики. Саме через ці організації і проводиться відбір та формування груп вчителів, які працюють над цією темою в даних регіонах.

До процесу навчання входять три етапи: підготовчий семінар, семінар в Єрусалимі та семінар випускників. Підготовчий та випускний семінари, як правило, проводяться на місцях.

Семінари в «Яд Вашем», Єрусалим

Тривалість семінарів 10–12 днів. Їх програма не лише дає розширену інформацію про Катастрофу, а й пропонує різні методичні підходи для викладання цієї складної теми з урахуванням віку, інтересів та рівня підготовки школярів. Кожен з таких семінарів планується відповідно до специфіки групи та особливостями регіональної історії.

Семінари для викладачів в Україні

Українські вчителі почали відвідувати наші семінари в складі російських груп ще з 2001 р. Починаючи з листопада 2006 року, семінари для українських вчителів, які пройшли попередню підготовку в Українському центрі вивчення історії Голокосту, стали регулярними. В роботі з українськими вчителями є своя специфіка, зумовлена тим, що саме на території України загинула більша частина радянського єврейства. Неможливо говорити про Катастрофу в Україні,

не торкаючись таких гострих питань, як колабораціонізм місцевого населення, позиція ОУН та УПА, Голодомор і багато іншого. Приємно відзначити те, що українські колеги не бояться порушувати і активно дискутувати на ці болючі теми. Серед успішно проведених для українських вчителів занять можна відзначити, наприклад, практикум-дискусію про можливість присудження звання «Праведник народів світу» митрополиту Андрію Шептицькому.

**18–30 ЛИСТОПАДА 2006 р.
ПЕРШИЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ
СЕМІНАР В «ЯД ВАШЕМ» ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ З УКРАЇНИ**

Бахматюк Ярослав *Калуш*
 Бекас Дмитро *Хмельницький*
 Богун Ольга *Львів*
 Василенко Галина *Хотин*
 Вербицька Поліна *Львів*
 Вовк Юрій *Тернопіль*
 Войтенко Олександр *Гадяч*
 Герасим Наталія *Чернівці*
 Голосова Наталія *Львів*
 Дерус Наталія *Чернівці*
 Занько Світлана *Біла Церква*
 Зельська Юлія *Хмельницький*
 Костюк Ірина *Новий Роздол*
 Луценко Світлана *Суми*
 Мазур Віктор *Ужгород*
 Мисан Віктор *Рівне*
 Мойсюк Олена *Чернівці*
 Ніколаєнко Світлана *Суми*
 Потапова Валентина *Ялта*
 Прокопчук Марія *Київ*

Савицька Інна *Київ*
 Скирда Наталія *Нові Санжари*
 Смілянська Юлія *Київ*
 Фредекінд Артур *Німеччина*
 Харпола Любов *Жовква, Львівська обл.*

Група 2006 року

ПЕРШИМ БУТИ ВАЖКО...

З 18 по 30 листопада 2006 року в Меморіалі «Яд Вашем» в Єрусалимі відбувся Перший щорічний навчально-методичний семінар з історії Голокосту в Європі для викладачів історії українських шкіл. Група складалася з 25 учасників, що представляли середні навчальні заклади 12 областей України. Семінар став можливим завдяки зусиллям Українського центру вивчення історії Голокосту (Київ, Україна) у співпраці з Меморіальним Інститутом пам'яті жертв Катастрофи та героїв Опору «Яд Вашем». Завжди почесно бути першими, але й одночасно відповідальності на тих, хто став першими, більше... Група вчителів з України, що відкрила відлік українським групам в «Яд Вашем», формувалася декілька років, її учасники працювали в проектах Центру з 2002–2003 років та мали вже невеликий, але власний досвід викладання історії Голокосту в Україні. Багато з них були методистами, авторами підручників, тощо. В лютому 2006 р. у Львові УЦВІГ у співпраці з Міжнародною школою викладання Голокосту «Яд Вашем» та за підтримки Лондонського єврейського культурного коледжу провів перший в своїй історії відбірковий навчально-методичний семінар проблематики викладання історії Голокосту, на який були запрошені близько 40 вчителів історії та суспільних дисциплін фактично з усієї країни. Протягом трьох днів плідної роботи у Львові з цією групою, де під час семінару були дискусії, практикуми та лекції фахівців з України, Ізраїлю та Великої Британії, вибудовувалася перша група до Єрусалиму. Після львівського семінару Центр запропонував 25 викладачам стати першою українською групою у «Яд Вашем». На цих наших колегах була покладена неабияка відповідальність, вони мали започаткувати український напрям в Меморіалі «Яд Вашем» та встановити планку, певний рівень підготов-

леності українських освітян, закласти підвалини ставлення ізраїльських колег до українських гуманітаріїв. І вони з цим успішно впоралися! Напрямок був започаткований, а рівень українських груп всі ці п'ять років залишається одним з кращих серед всіх європейських груп, що приїждять до «Яд Вашем». Рівень цей й досі забезпечується підготовчими семінарами, що їх постійно проводить УЦВІГ.

Надто важливе питання, як учасники першої групи використали той науковий і педагогічний досвід, що отримали під час стажування в Єрусалимі? Приємно відзначити, що абсолютна більшість учасників першої єрусалимської групи й досі працює в царині викладання історії Голокосту, фактично вимальовуючи цей напрям в сучасній історичній освіті в Україні, вдало використовуючи досвід, набутий в «Яд Вашем». Наталія Голосова, Олександр Войтенко, Ірина Костюк, Наталія Герасим, Юрій Вовк, Віктор Мисан, Полина Вербицька за ці роки взяли участь в багатьох міжнародних освітніх проектах на теренах України, що були присвячені вихованню міжетнічної толерантності через викладання історії Голокосту; стали справжніми фахівцями в цій темі, методистами високого рівня, авторами програм та підручників. Юлія Смілянська, Світлана Занько, Марія Прокопчук, Артур Фредекінд успішно викладають цю тему, пишуть аналітичні матеріали щодо осмислення історії Голокосту в Україні, беруть участь в розробці освітніх проектів, створюють авторські програми, тощо. Перша українська група в «Яд Вашем» стала гідним професійним прикладом для наступних учасників стажувань в Єрусалимі.

*Інформація Українського центру
вивчення історії Голокосту*

18–30 ЛИСТОПАДА 2007 р.
**ДРУГИЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР
В «ЯД ВАШЕМ» ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ З УКРАЇНИ**

Бобров Віталій	Київ
Величко Тетяна	Київ
Десятов Дмитро	с. Мешково-Погорелово, Миколаївська обл.
Жадько Олена	Марганець
Кіштулинець Михайло- Богдан	Ужгород
Кожем'яка Оксана	Донецьк
Козорог Олександра	Дніпродзержинськ
Коломієць Лариса	Черкаси
Комаров Юрій	Київ
Лисик Раїса	Кременець
Маркусь Наталія	с. Козова, Тернопільська обл.
Мегалінська Тетяна	Євпаторія
Охредько Олег	смт. Новотроїцьке, Херсонська обл.
Педан-Слепухіна Ольга	Львів
Резніченко Наум	Київ
Савченко Михайло	Київ
Трухачова Вікторія	Кривий Ріг

З 18 по 30 листопада 2007 р. в Єрусалимі в Меморіалі «Яд Вашем» відбувся другий навчально-методичний семінар з історії Голокосту в Європі для викладачів історії і права українських шкіл. Джерелами фінансової підтримки виступили фонд ICNEIC, British Foreign Office, London Jewish Cultural College. Семінар відбувся на базі Міжнародної школи вивчення Голокосту Інституту «Яд Вашем».

Група складалася з 17 вчителів, які представляли середні навчальні заклади різних регіонів України. Це вже друга українська група викладачів (перша група відвідала Єрусалим у листопаді 2006 р.), яку організував для участі в навчальному семінарі Український центр вивчення історії Голокосту (Київ, Україна). Учасники семінару — досвідчені викладачі історії та суспільних дисциплін, що професійно займаються питаннями з проблематики толерантності та історії Голокосту, співпрацюючи в цій темі з Українським центром вивчення історії Голокосту й Всеукраїнською Асоціацією викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба». На семінарі українська сторона ознайомилась з досвідом ізраїльських колег у викладанні складних питань історії Катастрофи, а також познайомили з найсучаснішими педагогічними технологіями, методиками та підходами до теми історії Катастрофи з власного досвіду.

Програма семінару передбачала різні форми роботи: лекції, практикуми, зустрічі з тими, хто пережив Катастрофу, круглі столи, екскурсії, дискусії, що присвячені проблемам загальної історії єврейського народу та історії Голокосту на теренах Європи, і насамперед, України. Під час семінару були проведені презентації проектів уроків учасниками семінару. На жаль, час передбачав тільки п'ять презентацій замість сімнадцяти. О.Є. Охредько, вчитель історії (Новотроїцьк, Херсонська обл., ЗОШ № 1), ознайомив з досвідом пропедевтики теми Катастрофи на матеріалі програми вивчення всесвітньої історії в 7–8-х класах. Використання краєзнавчого матеріалу

при вивченні історії Голокосту продемонструвала Л.А. Коломієць (Черкаси). Сучасний урок з використанням інтерактивних методів за темою Катастрофи в 11 класі представив Ю.С. Комаров (Київ, ліцей «Лідер»). М.П. Савченко (Київ, гімназія східних мов) розробив авторський курс «Уроки Голокосту — уроки толерантності для культури миру» для учнів 11 класів. Також українські вчителі поділилися досвідом використання історії Голокосту у позакласній роботі (В.В. Трухачова, Кривий Ріг), у роботі з батьками учнів (О.Г. Козорог, Дніпродзержинськ, гімназія № 11).

Учасників вразив досвід музейної педагогіки «Яд Вашем», форми роботи з широким колом відвідувачів, насамперед, учнями, студентами. На круглому столі «Українсько-єврейські стосунки сьогодні», який відбувся 29 листопада 2007 р., було піднято складні питання історичної пам'яті Катастрофи. Дискусія, що розгорнулася під час розгляду діяльності митрополита Андрея Шептицького, показала гостроту питання. Завдяки організаторам семінару, українським вчителям була запропонована чудова екскурсійна програма, під час якої учасники семінару ознайомилися не тільки з Єрусалимом, а й з іншими цікавими пам'ятниками Ізраїлю.

Семінар визначив, що українські викладачі історії вже не перший рік працюють над темою викладання історії Голокосту і мають свої сучасні методологічні розробки щодо теми. Сподіваємось, що цей семінар стане щорічним і допоможе у поширенні викладання теми у сучасній українській школі, буде сприяти формуванню толерантного суспільства в Україні.

Тетяна Величко,
керівник групи викладачів

* * *

И увидел я новое небо и новую землю ... увидел святой город Иерусалим, новый, сходящий от Бога с неба, приготовленный как невеста, украшенный для мужа своего.

Откр., 21: 1-2

«Яд Вашем». Когда подъезжаешь к этому комплексу, который скрывается в буйной зелени, то даже не представляешь, что тебя ожидает. Только спустя несколько дней начинаешь понимать громадную значимость это феномена, да-да, именно феномена человеческого бытия, порождающего громадное зло и обыкновенное человеческое добро, которое и олицетворяет «Яд Вашем». Сколько боли собрала в себе эта гора, но эта боль не остается сама по себе, она откликается в человеческих душах, как бы прося их: «Помните, знайте...». Сколько слез осталось на этих камнях — знает, наверное, только Всевышний. Остается поражаться смелости человека, создавшего этот комплекс, и не только как памятник, но и как предостережение, как тонкую тропку из прошлого в будущее, которая пролегла через людские души. И, наверное, не зря эти сложнопереводимые слова, хранящие неугасимое пламя, откликаются в глубине сознания. «Яд Вашем»...

Іерусалим — древній ближньосхідний город, лежачий на водорозділі між Середземним і Мертвим морями, на висоті 650–840 м. Один із древніших городів світа — його вік більше 3 500 років. Іерусалим є центром трьох релігій — іудаїзму, християнства і ісламу і є смішаним пам'ятником історії, культур і народів з великим числом достопримічностей. Іерусалим, в минулому столиця древнього Іудейського царства, сьогодні є офіційною столицею Держави Ізраїль, в ній знаходяться всі державні установи. Тем не менше, ізраїльський суверенітет над східною частиною міста не признаний значущою частиною міжнародного співтовариства.

Преподаватели. Люди, які принесли свою розуміння, свої погляди, як би пропонують: «Подумай зі мною, подивись на цей світ з моєї сторони». Незабутні лекції П. Полонського, А. Кардаса і багатьох інших викладачів іноді створювали в голові невообразимі гори інформації, яка з нагромадження фактів і поглядів поступово перетворювалася в стройну піраміду. Так, це були не тільки лекції, це нагадувало бесіди, які вели давні греки, прогулюючись по алеях саду Академія, де лектор ставав співрозмовником, який не тільки озвучував думки, але і сам сприймав думки говорять. Це були розмови єдиномисльників, людей, дивляться в одному напрямку, і навіть з чимось ми не погоджувалися, мали свої погляди, але все ж ми рухалися по одній дорозі.

Для християн Іерусалим є фізичним і духовним центром світа. Тут знаходиться Сад Едема, тут почалася історія людства. Також вважають, що тут трапився і кінець світа. Тут проповідував Ісус Христос, тут він помер і тут же він воскрес.

Ірит Абрамські. Жінка, в якій горить негасимий вогонь дії, яка запалює всіх своїм вогнем, вражає здатністю. Спілкуючись з нею, починаєш розуміти феномен «Яд Вашем», який заключається не тільки в будівлі, скільки в людях, працюючих тут. Ні, вони не тільки працюють, вони тут живуть, цілком віддаючи себе своїй справі. Однією незрозумілою: звідки Ірит Абрамські черпає енергію, постійно перебуваючи серед незаживаючої рани, серед болю і печалі. Саме вона дала мені розуміння цього народу, який, незважаючи на всі біди, вистояв

і продовжує боротися. І в той же час її жіночність змушує тебе не забувати, що ти чоловік.

Іерусалим — святий город в іудаїзмі. Через своєму специфічному статусу, Іерусалим став олицетворенням справедливості і правосуддя Бога і царюючих в місті по Його волі царів (Іс. 1:26-27; Іер. 23:5-6; 33:15-16; Пс. 122:5), представляє як середоточчя краси і величчя («прекрасна висхідність, радість всієї землі, город великого Царя», «верх краси» — Пс. 48:3; 50:2, ср. Песня 6:4; «владитель над областями», «совершенство краси» — Плач 1:1; 2:15, і т. п.).

Екскурсії. Так, це дійсно вражає. Східна мудрість гласить, що, скільки не говори «халва», — во рту солодко і не стане; так і Іерусалим залишається за гранню розуміння, поки не торкнешся до цього Вічного городу. Вид з оглядової площадки на Масличній горі спочатку вражає уяву, а потім, немов сніжний ком, обрушується багатовікова історія людства, відпочиваючи в каменях цього міста. Неможливо описати все побачене, але в кінці починаєш по-новому дивитися на цей Город. І, звичайно, Роза — з її спокійним голосом, постійними сюрпризами і великою ерудицією. Без цієї жінки ми б не побачили Город таким, яким він був і залишається сьогодні.

Згідно ортодоксальному ісламу, Іерусалим є третім — після Мекки і Медини — святим городом. Святість Іерусалима ґрунтується на першому вірші 17 сури (глави) Корана, в якій описується, як Аллах «переніс вночі свого раба [то є Мухаммад] від святої неприкосновенної [то є від святилища Каба в Мекці] в мечеть віддаленішу [ал-маджид ал-Акса]». По загальноприйнятій у мусульман думці, в цій сурі є вказівка на Храмову гору в Іерусалимі, на якій в результаті і була введена мечеть, названа ал-маджид ал-Акса. Згідно мусульманським уявленням, страшний суд трапить в Іерусалимі, і він триватиме тисячоліття. В Іерусалимі обриваються 40 праведників, завдяки доброчесності яких на землю ниспосилаються дощі, запобігається мор і т. п.

Наша група. Всі такі різні, люди з усіх кінців України, і одночасно група, заряджена однією ідеєю, однією метою. Хоча з багатьма познайомилися тільки

в початку поїздки, розставатися вже не хотілося. Ми вже знали звички один одного, адекватно сприймалися юмор, займаючи певну нішу в групі, і раніше чужі люди стали єдиною командою.

До свідання, Іерусалим, до зустрічі.

Олег Охредько,
вчитель Новотроїцької СШ № 1,
Херсонська область

* * *

Вражає продуманість і гармонійність концепції навчальних занять, які були запропоновані учас-

Група 2007 року

никам. Тому нашим кураторам довелося в кінці семінару буквально витягати з нас критичні зауваження на свою адресу. Мені ж особисто так і не вдалося попрактикуватися в критиці, як я не старався це зробити. Незважаючи на напружену роботу на семінарі, адже заняття розпочиналися о 8.30 ранку, а закінчувалися після 6 години вечора, організатори семінару змогли побудувати його таким чином, що інформаційна втома практично не відчувалась. Можливо, це досягалось завдяки тому, що лекції чергувалися з екскурсіями та дискусіями, підтримуючи нас в інтелектуальному тонусі. А можливо, тому, що учасникам семінару була запропонована така тематика занять, яка на сьогодні не дуже поширена у вітчизняній історіографії.

До семінару думалося, що ти доволі обізнаний з історією Голокосту. Участь у семінарі змусила дещо інакше поглянути на свої знання з цієї теми. Це в основному стосується не стільки самого обсягу знань, скільки глибини та акцентів. Перша ж лекція, яка на одному подиху була прочитана П. Полонським, — «Євреї, Бог, історія», змусила задуматися над тим, що тема Катастрофи має не тільки історичні, але й теологічні виміри та аспекти. Питання, поставлене в одній із дискусій: «Як ви можете викладати історію Катастрофи, не викладаючи історію іудаїзму?» тільки підтвердило це. Не можна сказати, що українським вчителям не знайомий метод дилем або ж у своїй навчальній діяльності ми обходимо теми стереотипів чи упереджень. Навпаки, останнім часом в курсах громадянської освіти розгляд цих тем є справою звичайною. Але Ірит Абрамські та Ноа Сігал зуміли організувати практичні заняття таким чином, що розгляд цих тем набрав оригінального звучання.

*Дмитро Десятов,
вчитель школи-інтернату с. Мешково-Погорелово,
Миколаївська обл.*

* * *

Хоча часу, відведеного на ознайомлення власне з Меморіальним комплексом, було, здавалося б, цілком достатньо, його виявилось, на мій погляд, замало. Особливо це стосується саме експозиції музею — інформативна та емоційна насиченість її така, що навіть розбита на дві частини оглядова екскурсія здалась особливо мені недостатньою (можливо, це занадто суб'єктивно).

В мене склалось враження, що групі підготовлених загалом вчителів не вистачало інтеракції — дискусій, обговорень, якихось нестандартних форм роботи; впадало в око, з яким задоволенням і креативністю було виконано завдання за матеріалами виставки про довоєнне життя польського єврейства; від академічних форм роботи — класичних лекцій — творчі вчителі відвикли (повторюю: це суб'єктивне враження).

Особисто мене (і, думаю, на інших теж) справила особливе враження зустріч зі свідком — п. Мешком. Я розумію, що таких зустрічей не може бути багато, але не можу не виділити саме її. Взагалі, найбільше враження, на мій погляд, справляли саме конкретні історії — долі, драми, дилеми конкретних людей.

Мені не вистачило лекції про організацію вивчення Голокосту на базі «Яд Вашем».

Особисто мені здалось також, що недостатньо уваги було приділено Голокосту на території СРСР, зокрема України.

*Юрій Комаров,
вчитель Києво-Печерського ліцею № 171 «Лідер»*

* * *

Ізраїльський досвід, як не важко побачити, є справді цінним. Багато чому варто повчитись, творчо перейняти, запровадити в нашу систему освіти й виховання. Побачивши те, яким може бути ставлення народу і держави до своєї історії й пам'яті, до молоді як майбутнього, починаєш краще розуміти проблеми нашого виховання, усвідомлювати важливість і необхідність змін.

Ця подорож ще раз довела, що світ полікультурний і самоідентифікація в ньому можлива лише за умови розуміння і визнання його багатоманітності. Інший погляд на світ, на проблеми і способи їх вирішення, врешті, просто смак іншої їжі та манера одягатися не дають людині змоги обмежуватися тільки собою. Адже саме інформація, здобута через власний досвід, долає всі стереотипи, упередження і ксенофобію.

*Олександра Козорог,
вчитель гімназії № 11, м. Дніпродзержинськ*

* * *

Ретельно записані лекції я зможу застосувати не лише на уроках. Можливо, на це в нашій навчальній програмі відведено досить мало часу. Але у виховній і позакласній роботі, у підготовці проектів, організації учнівської пошуково-дослідницької роботи, проведенні навчальних семінарів для вчителів ці знання стануть у нагоді для мене, як для вчителя і тренера. Однак, скільки б довго і якісно не відбувалися навчання, відчувалося, що є ще що удосконалювати. Наприклад:

- до плану семінару, на мій погляд, варто було б включити більше часу для самостійної роботи;
- після ознайомлювального заняття в архіві було б добре дати учасникам семінару хоча б півдня для роботи з документами, пошуковими системами, літературою;
- після відвідування музею «Яд Вашем» з гідом було б доцільно дати час на самостійний огляд музею (з електронним гідом), кожному з учасників вдалося б приглянутися уважніше до деталей виставок, які за поспіхом залишилися поза увагою;
- в інституті дуже багата фільмотека. Добре було б ознайомити учасників семінару з її фондами — списком, тематикою фільмів, дати рекомендації щодо використання їх для тієї чи іншої навчально-виховної мети, можливо включити до комплекту наданої учасникам літератури більше інформації на електронних носіях — фрагментів фільмів, фотодокументів тощо;
- оскільки семінар проводився для педагогів, більше уваги слід було б приділити методиці викладання історії Голокосту і, перш за все, інтерактивній. Показати, що і як можна робити для того, щоб вивчення історії Голокосту було найбільш ефективним, відповідавало віковим особливостям і сприйняттю учнів;

Під час проведення дозвілля більше знайомити учасників семінару з традиціями, культурою, звичаями та способом життя єврейського народу. Це надзвичайно потуж-

ний шлях пізнання і виховання поваги до народу, який так незаслужено був гнаний і принижуваний.

* * *

*Ольга Педан-Слепухіна,
учитель історії СЗШ № 65, м. Львів*

* * *

Вчитель у результаті навчання в Яр Вашемі став носієм не тільки акумульованих, систематизованих знань, а й унікальних різноманітних методик вивчення, викладання історії Катастрофи учням, молоді. Хочеться сказати про надзвичайну теплоту, щирість працівників «Яд Вашем», меморіалу «Бейт-Лохамей» у ставленні до українських вчителів, їх величезний ентузіазм, оптимізм, високий професіоналізм, загальнокультурну ерудицію. Вони — взірць для нас, візитна картка Держави Ізраїль, яка стала за два тижні близькою, більш зрозумілою не тільки як незалежна країна на Близькому Сході, а й як унікальний центр із вивчення, збереження пам'яті жертв Катастрофи, із виховання громадян Ізраїлю.

*Михайло Савченко,
заступник директора з науково-методичної роботи,
учитель історії Київської гімназії східних мов № 1*

Тут чітко і ясно усвідомлюєш, що цей семінар, учасниками якого ми були у «Яд Вашем», зобов'язує донести отриману інформацію до учнів українських шкіл. І хай не здається, що сімнадцять учителів з України не можуть зробити погоди у справі вивчення історії Голокосту. Адже історія чітко вчить, що якби Європа не спостерігала мовчки за «кришталевою ніччю» в Німеччині, якби Сталін не загравав з Гітлером, якби поліцаї й колабораціоністи не співпрацювали з фашистами, то масштаби Катастрофи, як мінімум, були б значно меншими, а як максимум — був би шанс врятувати мир в Європі, запобігти масовим знищенням людей в гетто і концентраційних таборах. Не можна було мовчати тоді, коли гестапо приходило і забирало сім'ю єврея-сусіда.

...Вивчення історії Голокосту обов'язково буде включено в роботу методичного об'єднання учителів історії та суспільних дисциплін Ужгорода. Досвід, набутий під час перебування в «Яд Вашем», стане надбанням учителів історії міста.

*Богдан Кіштулинець,
заступник голови управління освіти миськвиконкому,
м. Ужгород*

2–14 ЛИСТОПАДА 2008 р. ТРЕТІЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР В «ЯД ВАШЕМ» ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ З УКРАЇНИ

Антюшина Олена	<i>Цюрупинськ</i>
Більченко Олена	<i>Новокостянтинівка, Микол. обл.</i>
Боброва Лариса	<i>Молодежне, АР Крим</i>
Брачкова Вікторія	<i>пос. Савінци, Харківська обл.</i>
Герога Олександр	<i>Одеса</i>
Гудко Жанна	<i>Червоноград</i>
Двигаїло Наталія	<i>Почаїв</i>
Кандеева Світлана	<i>Київ</i>
Кінаш Андрій	<i>Полтава</i>
Ковтун Лариса	<i>пос. Турбів</i>
Косаренко Світлана	<i>Запоріжжя</i>
Кучер Ольга	<i>Севастополь</i>
Лимар Тетяна	<i>Полтава</i>
Пасюта Олександр	<i>Гадяч</i>
Семенюк Людмила	<i>Кременець,</i>
Сиз Олег	<i>Київ</i>
Синельникова Наталія	<i>Київ</i>
Тищенко Леся	<i>Черкаси</i>
Федорова Любов	<i>Одеса</i>
Ференцева Ірина	<i>Мала Рогань, Харківська обл.</i>
Шестакова Наталія	<i>Київ</i>
Синельникова Наталія	<i>Київ</i>
Ющенко Неоніла	<i>Київ</i>

это случается потому, что это мы притянули к себе. И то, что мы делаем со всем этим дальше, мы выбираем сами. Мы, группа учителей Украины, выбрали и нас выбрали...

Наша учительская работа по теме Холокоста в Украине была разной по содержанию и форме (кураторство и прове-

Група 2008 року

дение выставок, тренингов, уроков; участие в конкурсах исследовательских работ и другое). Одинаковым было стремление донести до детей, а иногда и взрослых, что «все разные, но равные», что тема Холокоста и любого геноцида — актуальна сегодня, ее забвение может привести к возрождению зла... Решение этой непростой задачи в Украине направляет главным образом УЦИИХ, ВА «Нова Доба». «Яд Вашем» является международным. Один из аспектов его многогранной деятельности — повышение квалификации преподавателей школ по теме. Мы стали третьей украинской группой.

ЗАЖГИ СВЕЧУ!

Я скорее зажгу свечу, чем буду проклинать темноту.
Элеонора Рузвельт

Уверена, с годами все больше убеждаюсь, что люди, появляющиеся в нашей жизни, все происходящие события — все

Были волнительные сборы в поездку. Теперь семинар в «Яд Вашем» в прошлом. Было... Пришло время оценить, осмыслить. Для меня важным критерием оценки является качество общения. У Антуана де Сент-Экзюпери это названо роскошью. Классиком он стал правомерно. Действительно, роскошью общения для нас стало это пребывание в Израиле. Это привилегия для наших личных впечатлений и профессионального педагогического роста воспитателей и преподавателей общественных дисциплин.

Содержание, уровень эмоционального, интеллектуального общения в Музее Холокоста «Яд Вашем» был очень высоким. В первую очередь хочется сказать о встречах с людьми, пережившими Катастрофу. Очень трудно описывать эмоциональные состояния. Как сказать об одновременном состоянии глубокого сочувствия пережитой беде и восхищении подвигом жить в нечеловеческих условиях и даже бороться? Преклоняемся в память о погибших безвинно и перед силой и подвигом победивших смерть. В «Яд Вашем» собирают и чтят память и о тех, кто не был в стороне от чужой беды, спасал евреев.

Необходимо отметить работу кураторов, лекторов, экскурсоводов, тренеров-методистов по проблемам преподавания Холокоста. В их работе гармонично соединились подлинная научность, глубина изучения фактов и проблем в изучении темы и всего, что связано с ней в разных аспектах — психологическом, историческом, этническом, социальном, религиозном и прочее (перечень тематики лекций и практикумов, экскурсий — тому свидетельство). Важный фактор успешного общения — культура речи как ее форма и содержание. Думаю, это проявляется очень просто: если только в конце монолога говорящего ты испытываешь состояние «наполненного сосуда», тебе опять повезло быть слушателем. И все названное могло бы стать хорошей работой, а стало общением не только с исследователями и знатоками передняя важных тем и сложных вопросов. Это было общение с людьми посвященными. Они

Під час тренінгу Ноа Сігал («Яд Вашем», Єрусалим)

смогли донести до нас свет и тьму, горе и радости, пафос и обыденность в истории и культуре еврейского народа.

Думаю далее уместно привести то ли факт, то ли притчу, воспроизведенную Анатолем Франсом в своих «Мнениях Джерома Когнара». Однажды молодой персидский принц Земир приказал своим ученым написать историю человечества так, чтобы он мог делать меньше ошибок как монарх, просвещенный опытом прошлого. Через двадцать лет мудрые люди появились перед монархом, тогда уже королем, сопровождаемым караваном, состоящим из двенадцати верблюдов, каждый из которых вез 500 томов. Король попросил

их сделать более короткий вариант, и они возвратились после еще двадцати лет с тремя верблюжими грузами и, когда им король опять возразил, то после еще десяти лет они пришли к нему с грузом на одном слоне. После еще трех лет ученый появился с единственной книгой, которую вез осел. Король был на смертном одре и вздохнул: «Я умру без знания истории человечества. Сократи, сократи!». «Ваше Величество, — ответил ученый, — я просуммирую ее для вас в трех словах:

Лекція д-ра Ірім Абрамскі («Яд Вашем», Єрусалим)

они родились, они страдали, они умерли!» Позволю себе эту притчу, заставляющую задуматься о многом, дополнить утверждением, что физически умирают все, а духовно — нет.

Пребывание в Израиле и работа на семинаре добавили нам знаний, умений для продолжения работы по теме Катастрофы (думаю, исторически это название правильнее отражает суть происшедших событий). А, главное, благодаря деятельности «Яд Вашем» в Украине формируется команда, объединяющая единомышленников в системе образования и воспитания толерантности. В широком смысле мы стали частью команды сотрудников «Яд Вашем». После каждой новой встречи в рамках семинара укреплялась уверенность необходимости в усилении координации совместной деятельности; в «Яд Вашем» «накоплен колоссальный потенциал, которым щедро делятся; огромная помощь оказана нам и через предоставление опубликованных и электронных ресурсов Музея. Не случайно в музее «Яд Вашем», в зале Варшавского гетто зажженный огонь, трепетание пламени свечи — символ памяти о погибших. И пусть не звучит излишне высокопарно утверждение, что это и символ освещения пути живущим, берущим на себя обязательство не допустить тьмы забвения и насилия.

Ольга Кучер,
учитель СОШ № 22, г. Севастополь

* * *

У житті кожної людини є події, які залишаються в пам'яті назавжди, змінюють світогляд, допомагають знайти себе в подальшому житті. Надзвичайне значення має для мене перебування на семінарі в «Яд Вашем». Та інформація, яку отримала я від викладачів, побачене в музеї, не могло не торкнутися моєї душі, мого серця.

«Яд Вашем»... Біль, сльози, втрати, смерть... Як же таке сталося на Землі, як вона могла витримати стільки зла, страждань, випробовувань і горя?! Перебуваючи в стінах, які «говорять», розумієш, що ти не можеш залишатись осторонь,

не повинна мовчати, твій обов'язок — говорити, розповідати, навіть кричати, щоб тебе почули. Ти повинна донести хоча б частину пережитого кожному. Можливо, ти врятуєш світ...

Семинар був професійно організований, збалансований, толерантний, відвертий. Незважаючи на те що ми багато працювали, час проходив швидко і непомітно. Викладачі віддавали свої знання, ділилися власними поглядами, вміннями, доносили нам масштаби Катастрофи, великого людського горя, розкривали історію єврейського народу та другої світової війни. Участь у семінарі змусила дещо інакше поглянути на свої знання з цієї теми.

Іріт Абрамскі і Наташа Сігал — символи великої відданості своїй справі і патріотизму. Своєю невичерпною енергією вони торкнулись найгостріших і найболючіших нот небайдужості нашої душі за трагедією єврейського народу, показали його великий дух і силу, який зумів вистояти, продовжує боротись і демонструє нам велич непохитного духу і національної єдності. Це яскравий приклад збереження історичної пам'яті свого етносу.

Незабутніми були екскурсії по Єрусалиму та Ізраїлю з талановитим екскурсоводом Розою, людиною великої ерудиції, артистизму, несподіваних сюрпризів, невичерпної любові до своєї землі. Після її слів оживає навіть каміння і кожен крок по святій землі — це ціла історія, яку переживаєш разом з нею знову і знову.

Велика вдячність Українському центру вивчення історії Голокосту за участь у семінарі, за друзів, яких зустріла та залучення до надзвичайно важливої справи.

*Лариса Ковтун,
вчитель історії, м. Вінниця*

* * *

Хочемо поділитися своїми враженнями від семінару. Під час знайомства із центром «Яд Вашем» особливо вразили масштаби Національного меморіалу Катастрофи і героїзму. Ставлення держави до вивчення даної проблематики, системний підхід, який ми побачили, дає можливість не лише повною мірою осягнути масштабність Шоа, але, що не менш важливо, спрямовані на патріотичне виховання молоді. Саме це, на нашу думку, є особливо важливим в сучасному світі. «Яд Вашем» сконструйовано таким чином, що він поєднує в собі Меморіал, який сприяє збереженню пам'яті; архів, що дає можливість осягнути масштаби Катастрофи, науково підійти до її вивчення, спростовуючи (на основі наявних документів) антисемітські та антиізраїльські виступи в ЗМІ; навчальний центр, розрахований на навчання не лише ізраїльських викладачів та молоді, але і груп з усіх країн світу.

Особливо цінним є індивідуальний підхід співробітників центру до кожної з іноземних груп (підбір матеріалу, постановка дилемних питань, що цікавлять дану групу). Розробка тематики з урахуванням специфіки регіону, з якого прибула група. Вдало було поєднано емоційний та науковий аспекти в навчальній програмі (наприклад: відвідування залу Варшавського гетто + вивчення історії існування та боротьби Варшавського гетто.). Сподобалось, що програма не була обмежена лише вивченням історії Шоа. Лекції, що знайомили з історією євреїв у екзилі, дали не тільки пізнавальну користь, але і підвели до розуміння поведінки значної частини єврейства в роки Другої світової війни. Відвідання художнього му-

зею та лекція з літератури показали можливість використання творів мистецтва під час вивчення дражливої теми. Вдало було поєднано систему занять з екскурсійною програмою, що сприяла не лише пізнавальному, духовному та естетичному аспектам, але і розкривала історію єврейства, ламаючи систему стереотипів та упереджень.

Висловлюємо ряд побажань організаторам семінару і сподіваємося, що вони будуть враховані під час роботи з наступними групами:

- Збільшити час для роботи в архіві;
- Підготувати комплекс документів, що стосуються Шоа, за регіональним принципом (або надати час для самостійної роботи з даними документами в архіві);
- Збільшити кількість тренінгів з проблематики;
- Збільшити кількість лекцій з юдаїки.

Висловлюємо щиро подяку всім викладачам Національного Меморіалу Катастрофи і Героїзму за цікавий, змістовний та інтерактивний семінар. Особлива подяка за чітку організацію навчання та дозвілля Ноа Сігал, Іріт Абрамскі. Щиро дякуємо УЦВІГ за надану можливість пройти навчання в Національному Меморіалі Катастрофи і Героїзму. Це допомогло нам не лише розширити свої знання з історії Шоа, але і сформувані нові підходи у вивченні історії України та патріотичному вихованні. Ми продовжуємо працювати над даною темою і прагнемо брати участь у наступних проектах, започаткованих Українським центром вивчення історії Голокосту.

*Андрій Кінаш та Тетяна Лимар,
вчителі історії, м. Полтава*

* * *

Програма семінару була надзвичайно цікавою і насиченою. Кожне засідання мало свою тематику: «Євреї між двома світовими війнами»; «Антисемітизм і нацистська ідеологія»; «Геттоізація і “остаточне розв'язання єврейського питання”»; «Реакція навколишнього світу на “остаточне розв'язання”»; «Єврейський опір і героїзм».

Робочі дні семінару проходили в початкових аудиторіях «Яд Вашем». Усі виступаючі зацікавили нас своїм оригінальним підходом та власним баченням проблематики історії Голокосту. Серед доповідей були такі, що безпосередньо стосувалися освітнього процесу та його ролі в становленні особистості. Серед них можна виділити доповідь д-ра Михайла Вайскопфа «Антисемітизм у історичній перспективі», д-ра Іріт Абрамської «Нацистська ідеологія і євреї», д-ра Данієля Романовського «Порівняльна характеристика гетоізації на окупованих польських і радянських територіях», д-ра Арона Шнеєра «Специфіка Катастрофи в Україні і інших територіях СРСР». Друга половина дня проходила у формі практичних занять. Це була, мабуть, найкорисніша для практикуючих учителів частина семінару. Особливо цікаво пройшла презентація проектів уроків учасниками семінару. Представники української делегації презентували свої доробки у сфері викладання історії Голокосту в українських школах.

Особливо для мене довгоочікуваною була зустріч з Раїсою Мантвер та її донькою Зінаїдою, яких у роки війни врятували мій дідусь Паїсій Кухаревич та бабуся Таїсія Кухаревич. Їм присвоєно звання Праведників миру Меморі-

алом «Яд Вашем», і їх прізвища занесені на меморіальну дошку в Саду Праведників світу. Ця зустріч відбулася в Рамат-Ефаль у присутності всієї групи та родини Мантвер. 94-річна Раїса Мантвер детально розповіла про страшні роки німецької окупації і дні перебування її доньки та її в нашій сім'ї Кухаревич. Спогадами поділилася і врятована 68-річна Зіфа Мантвер, яка з 6-місячного віку до 3-х ро-

ків виховувалась моєю бабусею Кухаревич Таїсією разом з її дітьми Дмитром (9 років), Раїсою (8 років) — моєю мамою, Євгеном (6 років). Зі слів бабусі я багато знаю про роки війни. Її спогади я донесла до всіх присутніх.

*Наталія Двигайло,
вчитель історії м. Почаїв, Тернопільська область*

15–26 Листопада 2009 р. ЧЕТВЕРТИЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР У «ЯД ВАШЕМ» ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ З УКРАЇНИ

Александрова Вікторія	<i>Запоріжжя</i>
Аругюнян Лариса	<i>Севастополь</i>
Асламова Тетяна	<i>Херсон</i>
Білоус Лора	<i>Скадовськ</i>
Веркалець Тетяна	<i>Полтава</i>
Войтович Ірина	<i>Одеса</i>
Гон Максим	<i>Рівне</i>
Загарюк Ірина	<i>Чернівці</i>
Кедук Вікторія	<i>Сімферополь</i>
Коваль Антоніна	<i>Криве Озеро, Херсонська обл.</i>
Крат Наталія	<i>Гадяч</i>
Макарова Ніна	<i>Дружківка, Донецька обл.</i>
Митрофаненко Юрій	<i>Кіровоград</i>
Назаренко Людмила	<i>Цюрупинськ</i>
Осика Тетяна	<i>Київ</i>
Подольська Жанна	<i>Київ</i>
Секелик Михайло	<i>М. Маяк, АР Крим</i>
Ухач Оксана	<i>Копичинці, Тернопільська обл.</i>
Чалабієв Руслан	<i>Канів</i>
Холєвчук Олена	<i>Київ</i>

Цього разу учасниками були 20 учителів-істориків із 14 областей країни. Уперше в рамках даного спільного проекту Центру та музею «Яд Вашем» лекторами на семінарі були не тільки ізраїльські науковці, але й представник української історичної науки, а саме професор Максим Гон.

* * *

Вважаю, що враження від побаченого й почутого для кожного, хто брав участь у навчально-методичному семінарі з історії Другої світової війни та історії Голокосту в Європі, який відбувся в Меморіальному музеї «Яд Вашем» у листопаді 2009 р., формується як завдяки знайомству з країною, так і через лекції, що були прослухані учасниками. Щодо першого, то перебування в епіцентрі святих для трьох релігій місцях зумовлює особливий емоційний стан. Проте не тільки Єрусалим, але й екскурсія Ізраїлем сприймається як подорож сторінками Святого Письма, що поєднується з усвідомленням того, в яких склад-

них природно-кліматичних та геополітичних умовах євреям вдалося реалізувати свою державну ідею.

Хоча екскурсійна частина бачиться важливим компонентом логістики семінару, його осердя, безперечно, — науково-методична частина. Майже всі проведені ізраїльськими вченими лекції базувалися не на відтворенні фактологічних сюжетів, а навпаки — ґрунтувалися на засадах концептуалізації. Таким чином на прикладі тих чи інших фактів вибудовувалися теоретичні положення. Ураховуючи фактор викладачів — представники ізраїльської наукової школи — це створило умови знайомства з тими підходами, які обстоюються її представниками. Так, наприклад, д-р Іріт Абрамскі була відвертою в тому, що останнім часом «Яд Вашем» «все більше схиляється до вивчення не тільки Голокосту, але й інших актів геноциду. Це — не лише передумова для їхнього порівняння. Саме зіставлення злочинів проти людства бачиться передумовою визначення особливого в Шоа».

Методологічний «ключ» численних лекцій, що прочитані представниками ізраїльської наукової школи, слід, на наш погляд, вбачати в самій назві наукового центру, котрий виступав приймаючою стороною — «Яд Вашем» («Пам'ять та ім'я»). Саме такий підхід — збереження пам'яті про жертв Голокосту шляхом відтворення доль мільйонів євреїв, які стали жертвами нацизму, тих конкретних людей, чиє життя було перерване злочинцями, є, скажімо, концептуальною візиткою сучасної ізраїльської історичної школи в царині геноцидології. Наше міркування підтверджується тим фактом, що кульмінацією музею «Яд Вашем» є саме Зала імен. Справляючи високе емоційне враження на екскурсантів,

Група 2009 року

вона є відображенням сповідуваного працівниками меморіального музею дискурсу дослідження і викладання Голокосту. Дискурсу, який сприяє осягненню цієї трагічної сторінки історії через долю конкретної людини. Таким чином сукупність доль жертв, їхніх поневірянь, трагедій, мучеництва, звиятиги тощо є фундаментом, на якому зростають загальні «сюжетні лінії» Катастрофи європейського єврейства.

Теоретичний дискурс став прикметною ознакою семінару. Тому важко перелічити всіх тих лекторів, які презентували своє бачення концептуалізації історії євреїв на різних історичних етапах. Назвемо тих, хто, з нашої точки зору, був найяскравішим і переконливим. Це, окрім вже згаданої І. Абрамскі, Зеєв Дашинський, Ілля Лур'є, Наталя Сігал, Арон Шнеер, Рафі Ваго, Зоя Копельман. Так, скажімо, остання презентувала міркування, що формують один з дискурсів філософії історії. Тим часом Рафі Ваго зосередив увагу на компаративістиці Голокосту й інших актів геноциду, що відбулися в ХХ ст.

Важливим компонентом семінару слід уважати зосередження уваги його організаторів на проблемі викладання історії Голокосту. Це суспільно значиме завдання реалізовано завдяки проведенню кількох тренінгів. Відомі, на перший погляд, методики реалізовані на основі використання таких історичних джерел, постановки таких завдань, котрі, зізнаємося, інколи заводили в глухий кут і тих, хто не є новачком у темі геноциду. Відтак яскраво проілюстровано науковий і виховний потенціал проблемного методу навчання.

Поруч із відомими нам методиками організатори семінару репрезентували й ті, які здебільшого залишаються осторонь інструментарію українських учителів-істориків та викладачів вищих навчальних закладів (відображення Голокосту в поезії й красному письменстві), а також у документальних і художніх фільмах. Своєрідний акорд у цьому питанні прозвучав у останній день, коли були оголошені принципи викладання геноциду фахівцями Музею «Яд Вашем». Це вкотре засвідчило чітку логістику семінару, його високий рівень організації.

Враження від побаченого формуються і завдяки знайомству з комеморативною політикою держави. Сам «Яд Вашем» — яскраве свідчення цього. Йдеться не тільки про музей і численні пам'ятники, що знаходяться на його території і криють у собі потужний інформаційний потенціал. Йдеться про зразок політики держави, яка послідовно формує політику пам'яті, цілеспрямовано і безпосередньо здійснює її.

Усе побачене й усвідомлене формує відчуття вдячності як українським колегам, так і ізраїльським ученим, чия громадянська і наукова активність дали можливість перебувати в лоні потужного наукового дійства. Це не тільки емоційний заряд для тих, хто був учасником семінару, але й щедра наукова допомога тим, хто викладає тему Голокосту в навчальних закладах України.

Максим Гон,
доктор політичних наук, професор,
м. Рівне

* * *

Перебуваючи у навчальному центрі «Яд Вашем» (не дивлячись на акцентуацію нашої уваги на історичну предтечу та хронологію подій Голокосту) мені вдалося паралельно від-

стежувати, так би мовити, ціннісні ставлення єврейського народу до страхітливого буття. Вражає вміння людей не втрачати жаги до життя за будь-яких обставин. Що це? Небажання об'єктивно оцінювати реальність? Утеча від зовнішнього мороку? Відповідей однозначних і не потрібно очікувати. На мій погляд, уміння організувати власне життя — будь-то в гетто чи окремому таємному сховищі, трудовому таборі чи таборі смерті — було єдиним засобом допомогти людям залишитися людьми до останнього подиху: зберігати дружні та сімейні відносини, і, найголовніше — не допускати думок про те, що «участь» євреїв є неминучою. А тому слід все запам'ятати і, швидше за все, не для помсти, а для свідчення іншим (і своєму народу і іншим): як попередити, як не допустити повторення Катастрофи. Чи в усіх без винятку було розуміння того, що життя триває? Звісно, ні! І це було чи не єдине право вибору: вмирати подумки щодня, втрачаючи людську подобу до остаточного вирішення питання чи жити, як людина, як живу, як вдається... А якщо живу і вдається... — народжувалася ідея опору, втечі, складання записів у щоденниках, мовчазних свідчень у малюнках. Зовсім інше — право вибору в тих, хто складав оточення євреїв, чи заслуговують вони на осуд? — ще одна дилема історичної епохи.

Оглядаючи експозиції в «Яд Вашем», я спіймала себе на думці, що все це нагадає мені «Божественну комедію» Данте, де «Ад» постає не як образ із картин, котрі автор-мандрівник спостерігає зі сторони. Та мені не вдалося роль стороннього, бо спогади матері, почуті та записа-

Виступи в робочих групах. Ірина Войтович (Одеса)

ні двома роками раніше, змушували в кожній фотографії, предметі щось або когось шукати. Що я намагалася зрозуміти, про що дізнатися... для мене стало «відкриттям», що мене могло зовсім не бути, якби щось «пішло» інакше в жмеринському гетто і сім'ї моєї матері не вдалося залишитися живою. Пригадала, як у шкільні роки стала переможцем Республіканського конкурсу на кращий твір до Дня перемоги, який розпочинався з того, що моє покоління народилося після війни. Тепер я почала б цей твір інакше: родина моєї мами вижила після Голокосту. Скільки «дітей мого покоління» несуть в собі цю рефлексію? І чому так завзято про «це» мовчали наші бабусі, мами, поки аж «не настав час». Це теж питання щодо нашого соціалістичного патріотизму, безликого (не народ, не нація, а Радянський Союз). Український народ — полікультурна громада, а тому хочеться вірити, що це всіх стосується. Тому так важливо,

говорячи з молоддю про толерантність, формувати ціннісне ставлення до життя, віри, культури того ж самого сусіда по парті, по вулиці тощо, а не сторонньої людини.

*Людмила Назаренко,
вчитель, кандидат педагогічних наук,
м. Цюрупинськ, Херсонська область*

* * *

...Часто-густо, коли знаходиться час для саморефлексії, аналізу подій, що вже відбулись, починаєш усвідомлювати, якою багатогранною є істина і який тернистий шлях до її досягнення. У цьому контексті яскравим прикладом є початок роботи над проблематикою Голокосту в Україні. Власна викладацька діяльність традиційно базувалася на програмових засадах, де теми геноцидів, військових злочинів, злочинів проти людяності розглядалися побіжно, як ілюстрація до жахливої долі українського народу в минулому.

Аналізуючи подані у фахових виданнях статистичні дані, мало хто замислюється над тим, хто і що стоїть за цими страхітливими цифрами. Семінар у Мукачеві дав можливість усвідомити, що є історична пам'ять і наскільки важливим є її збереження. Проте, коли співвідносиш реалії сьогодення, душу охоплює туга і смуток. Звучить пафосно? А коли це внутрішнє почуття... В Алушті вже був певний досвід роботи з контрверсійної проблематики, певні сформовані погляди. І знову внутрішній колапс. Слухаючи, оцінюючи, усвідомлюючи, доходиш до висновку, що це лише початок і до повної структурованої картини ще далеко. Адже ти отримав лише складові частини мозаїчного полотна. І одразу питання: «А чи всі частини?»

І от «Яд Вашем». Дні напруженої роботи, внутрішніх переживань, хаотичний рій думок, що намагаються набути структурованого вигляду за всіма правилами логістики, але не можуть через дикість суті явища. Проте саме тут розрізнені частини починають складатися в загальну картину. І виникає нове питання: «Як із цим жити?». Ідучи до Єрусалима, особисто для мене, було важливо усвідомити вивчення проблематики Голокосту в трьох площинах: науковій, методичній та просвітницькій. У Меморіалі «Яд Вашем» я мав таку можливість. При всіх варіаціях, науковий аспект, на мою думку, був представлений на найвищому рівні. І не тільки тому, що я, як викладач із периферії, не чув лекцій поважних спеціалістів. Вразила чіткість і структурованість у підборі і подачі матеріалу (відсутність «зайвої балаканини»), усвідомлення важливості того, про що йдеться, а головне — виваженість і науковість у висновках. Наприклад, лектори Ірит Абрамські, Ілля Лур'є, Михайло Вайскопф спонукали поглянути на природу антисемітизму з інших, незвичних для української шкільної освітнянської традиції ракурсів, і шукати його коріння не в XVII–XX ст., а набагато раніше. Живучи у так званій християнській традиції, рідко звертаєш увагу на глибинний аналіз інших релігій. Тому досить важливим «відкриттям» стали лекції доктора Зеєва Дашевського, де розглядалися особливості юдейської традиції як основи для майбутніх світових релігій. Досить пізнавальною була можливість простежити науковий підхід при використанні візуальних джерел (кінематографічних творів, спогадів, творів

живопису) на лекціях Ноа Сігал, Лізи Давидович, Зої Копельман і те, як лектори вміло визначали необхідні акценти, вільно оперуючи наявним матеріалом.

Не менш цікавим був методичний аспект. Перше, що викликало захоплення — це структурованість у плануванні роботи семінару, продуманість розстановки лекційного матеріалу, коли кожен попередній день роботи закладав основу для наступного. Безперечно, для мене як шкільного учителя важливим було побачити і краще познайомитися з методикою розгляду та подачі контрверсивних та сензитивних питань. У цьому контексті показовими стали лекції А. Шнеєра, З. Копельман, І. Абрамски та інших лекторів, які, стоячи на націоналістичних позиціях, тактовно і толерантно ставилися до, подекуди, протилежних думок учасників семінару, але в той же час вміло спрямовували дискусію в потрібне русло, щоб донести головні, на їхню думку, аспекти проблематики Голокосту.

Різницю між побаченим у «Яд Вашем» та українськими реаліями особливо відчутно, коли аналізуєш комеморативну політику Ізраїлю по вшануванню Катастрофи. Окрім унікальності архітектури, змістовної наповненості та символізму Музею, вартим уваги є просвітницька діяльність останнього. Адже кількість учасників конференцій та семінарів, простих відвідувачів, учнів шкіл та військовослужбовців досить красномовна. Саме це яскравий приклад по реальному, а не декларативному збереженню національної пам'яті, підхід, який варто застосовувати і тут, на нашій землі, якщо ми хочемо зберегти себе і дійсно розбудувати демократичну правову державу.

Я не належу до тих осіб, що перебуваючи за кордоном співають хвалебні оди побаченому. Я люблю країну, у якій живу. Проте, напевно, необхідно побачити цю землю, ближче познайомитися з життям цього народу, щоб наблизитися до розуміння деяких істин. Історія не є абстрактним процесом, який проходить повз нас і відбувається незалежно від нашої волі. Кожен, будучи осо-

*Презентації власних методичних розробок.
Тетяна Асламова (Херсон)*

бистістю, свідомо чи несвідомо реалізуючи своє покликання, вносить самобутній штрих до загальної палітри полотна, що зветься історією людства. І від кожного з нас залежить, яким буде це полотно в його динамічному розвитку. Адже тільки ми несемо відповідальність за те, що робимо. Саме цю думку я усвідомив, працюючи на семінарі в «Яд Вашем». Звичайно, вона не нова, але

коли ти починаєш жити з нею, світ починає набувати інших обрисів і кожен життєвий та професійний крок набуває глибинного підтексту.

*Руслан Чалабієв,
учитель, ЗОШ № 3, м. Канів*

* * *

...Уся навчальна програма була логічно, послідовно побудована: ввідні теми, специфіка Голокосту в різних регіонах, дилеми, що стояли перед різними групами населення в роки Голокосту, заперечення Голокосту, Праведники народів світу, висвітлення теми Голокосту в мистецтві та кіно. Чудовим логічним доповненням були практикуми організовані п. І. Абрамські, пані Н. Сігал та паном О. Тененбоймом. Ці заняття не тільки продемонстрували нам нові методичні підходи, а й змусили і нас стати активними учасниками процесу, продемонструвати свої вміння та таланти.

...На окрему увагу заслуговує сам комплекс «Яд Вашем». Особисто я вперше в своєму житті побувала в музеї такого рівня і масштабу. Він включає в себе

стільки підрозділів та структур. Що важко дати однозначну відповідь: «Що це? Музей? Меморіальний комплекс? Науково-дослідний інститут?» Мабуть, це один з найграндіозніших проєктів, який вчить нас як потрібно шанувати історію власного народу. В «Яд Вашем» буде цікаво відвідувачам будь-якого рівня, кожен знайде для себе місце, що вразить до глибини душі. Мені дуже запам'яталась Долина Общин. Саме в цьому місці в мене виникло почуття скорботи за всіма померлими та почуття національного сорому. Сором за те, що величезна кількість євреїв загинула в Україні, а ми робимо вигляд, що це нас абсолютно не стосується. Наступне приголошення я отримала під час екскурсій до Історичного музею. Навіть важко описати свої враження та відчуття. Для цього, мабуть, має пройти певний час. Наступне приголошення я отримала під час екскурсій до Історичного музею. Навіть важко описати свої враження та відчуття. Для цього, мабуть, має пройти певний час.

*Тетяна Веркалець, учитель,
навчально-виховний комплекс ЗНЗ-ДНЗ № 16
м. Полтава*

9–19 листопада 2010 р. П'ЯТИЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР В «ЯД ВАШЕМ» ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ З УКРАЇНИ

Абрамова Наталія	Чернівці
Бережна Світлана	Харків
Бурова Руслана	Чернігів
Дьяченко Наталія	Макіївка
Елігулашвілі Максим	Херсон
Косяк Олександр	Охтирка
Майорова Світлана	Київ
Різанов Микола	Бобринець, Кіровоград. обл.
Ситник Елла	Київ
Тімков Микола	Хмельницький
Трухан Олександр	Київ
Тяглий Михайло	Київ
Ухань Олена	Полтава
Циганок Неоніла	Осиповичі, Білорусь
Надольська Валентина	Луцьк
Радченко Юрій	Харків

Група 2010 року

З 9 по 19 листопада 2010 року відбувся П'ятий щорічний навчально-методичний семінар з історії Голокосту в Європі для викладачів історії українських шкіл. До групи ввійшло 16 учасників, які представляли середні навчальні заклади багатьох областей України та Республіку Білорусь. Семінар став можливим завдяки зусиллям Українського центру вивчення історії Голокосту у співпраці з «Яд Вашем» та за підтримки Євразійського єврейського конгресу.

* * *

Семінар складався з двох взаємодоповнюючих частин: змістової (лекційно-тренінгової) та екскурсійної. Лекційні заняття були присвячені різноманітним темам. З. Дашевський у

своїй лекції «Б-г, євреї, історія» спробував, аналізуючи текст книги «Берешит», показати роль євреїв у діалозі Б-га з іншими народами. А. Шнеер прочитав дві лекції. Перша була присвячена долі євреїв між двома світовими війнами. Дослідник сконцентрував свою увагу на висвітленні історії євреїв на території Радянського Союзу, практично зовсім не торкаючись проблеми долі євреїв у новостворених державах Східної Європи після створення Версальсько-Вашингтонської системи. Свою другу лекцію д-р Шнеер присвятив Голокосту євреїв на території України та інших окупованих територіях. Обмежений у часі, А. Шнеер висвітлював деякі аспекти Голокосту на території окупованого Радянського Союзу, зупинившись на деяких моментах: погроми перших тижнів війни у Прибалтиці та Західній Україні, диференціальна політика нацистів стосовно комуністів та євреїв, українців та євреїв тощо. Лектор торкнувся особис-

П. Ноа Сігал (у центрі) проводить екскурсію територією Меморіала «Яд Вашем»

тості В. Арайса, відомого латвійського колаборанта, командира так званої «команди Арайса», яка була залучена до Голокосту на території окупованих країн Балтії та Білорусі. Д-р Шнеєр зробив припущення, що, можливо, саме репресії проти родичів Арайса зі сторони радянської влади зробили з нього страшного ненависника радянської влади та євреїв, яких він (як і багато інших колаборантів у країнах Балтії, Україні та інших регіонах Європи) ототожнював з цією владою.

М. Вайскопф присвятив свою лекцію висвітленню історії антисемітизму від часів Давньої Греції та Риму і закінчуючи пізнім Середньовіччям. Особисто для мене цікавим було те, що євреїв у давньому Римі звинувачували не у надмірному багатстві, як це було у Середньовіччі, а у бідності та жебрацтві. Окрім того, пан Вайскопф торкнувся традиційних антисемітських забобів, які, до речі, на жаль, фігурують і зараз серед юдофобів: наприклад, кривавий навіть.

І. Абрамскі прочитала декілька цікавих та змістовних лекцій для української групи. Перша з них мала назву «Нацистська ідеологія та євреї». У ній авторка, зокрема, спробувала проаналізувати, на скільки значний вплив мала «філософія життя» Ф. Ніцше та робота М. ван ден Брука «Третя імперія» на створення ідеології гітлерівського націонал-соціалізму (не забуваймо, що був штрасерівський варіант) взагалі та на його антисемітський компонент зокрема. В іншій лекції п. Абрамскі розповіла про позицію ішуви під час Голокосту. Без остаточної відповіді зі сторони української групи залишилося запитання: чому Бен Гуріон не повідомив єврейську громаду Ерец Ізраєлю про знищення європейського галуту до листопада 1942 року (хоча відомості про табори знищення, масові розстріли надходили до Тель-Авіву вже навесні 1942 р.)?

Д-р Б. бен-Нерія, генерал ЦАХАЛу у відставці, прочитав лекцію про євреїв у Червоній армії напередодні та під час Другої світової війни. За даними лектора (він постійно буквально «сипав» статисткою), євреї займали високі позиції серед командного та рядового складу напередодні та під час Другої світової війни, хоча значна їх частина постраждала під час Великого терору 1936–38 рр. На запитання, чи відповідає приведена Б. Ріггом у його дослідженні кількість «міш-

лінге» у Вермахті, бен Нерія відповів, що ця кількість надто завищена.

Д. Романовський повідомив про участь євреїв у радянських партизанських загонах та позицію вільного світу під час Голокосту. Н. Сігал виступила з лекцією про праведників народів світу.

Лекція Д. Розенха була присвячена проблемі заперечення Голокосту у країнах Західної Європи, ісламського світу та США. Великий інтерес викликала лекція С. Епштейна, присвячена сучасному антисемітизму. Він повідомив, що у післявоєнний період можна виділити чотири хвилі антисемітизму у країнах Західної Європи. Говорячи про перші чотири-п'ять післявоєнних десятиліть, пан Епштейн мав на увазі правий неонацистський ан-

тисемітизм, чомусь не згадуючи про антисемітизм «зліва» та з боку ісламістів. Тільки дійшовши до 1990-тих, Сімха повідомив про антисемітизм (під маркою антисіонізму) лівих та ісламських фундаменталістів. Хоча зростання антисемітизму «зліва» (та його змичку з агресивними ісламістами) можна простежити ще з 1960-х.

Свою лекцію прочитав також відомий канадський історик українського походження М. Царинник. Пан Марко повідомив, що зараз працює над новою книгою про ставлення ОУН та УПА до євреїв, використовуючи архівні матеріали «Яд Вашем». Свою лекцію пан Марко прочитав у властивій тільки йому емоційній імпрезі. На превеликий жаль, його виступ був обмежений часовими рамками, тому автор тільки висвітлив політику ОУН стосовно євреїв у період з 1929 по 1942 рр. Пан Царинник показав еволюцію антисемітського сегменту в ідеології ОУН в цей період. Він переконував, що від самого створення організації антисемітизм не грав значної ролі в її ідеології, але пізніше під впливом (мабуть) нацистської Німеччини перед початком Другої світової війни навіть члени ОУН, які мали певні сентименти у ставленні до євреїв наприкінці 1920-тих – на початку 1930-тих – їх остаточно втратили та перейшли на антисемітські позиції. Тут пан Царинник навів приклад М. Сціборського, який у 1929 році написав статтю «Український націоналізм та жидівство», де закликав євреїв до співпраці, а 1939 році став автором проекту «Конституції» оунівської української держави, де євреї не були повноправними громадянами та підлягали «окремому параграфу».

Група вчителів з України під час відвідання школи в Єрусалимі

Окрім відвідання лекцій, українська група взяла участь у низці цікавих та корисних практикумів. Наприклад, А. Тененбойм провів практикум «Дилеми єврейського керівництва», присвячену вивченню ставлення до руху опору керівництва юденратів у різних гетто. Практикум, присвячений «стороннім спостерігачам», провела І. Абрамскі.

Дуже емоційною була зустріч з людиною, яка пережила Голокост, — Марком Мешком. Він народився на Житомирщині, де разом з родиною залишився під час війни. Він розказав свою сумну, але водночас героїчну історію, яка дуже вразила (і тут я зовсім не перебільшую) нашу групу. У його розповіді можна було простежити всі протиріччя періоду сталінізму та гітлеризму, коли твої сусіди, яким ти допомагав у важкі часи, ставали ворогами, коли тебе рятували зовсім незнайомі люди... Пан Марк з любов'ю пригадував своє село, українську землю, де він народився, де пройшло його тяжке, обпалене війною дитинство та юність, де він працював після війни...

Окремо слід сказати про подорожі Ізраїлем. Під керівництвом нашого гіда Розі Златопольської ми відвідали Храм Гробу Господнього, га-Котель га-Маараві (Західну Стіну Храмової Гори) — Стіну Плачу, річку Йордан, історичну гору Моссада (Мецуда), де євреї чинили відчайдушний опір римським завойовникам, Мертве море, Тверію. Роза дуже емоційно, часом використовуючи елементи театральної гри розповідала захоплюючу історію цих місць. Позитивні враження залишило відвідання ізраїльського кібуцу, де народився Моше Даян, ізраїльської школи, де ми могли спостерігати за процесом навчання місцевих школярів.

Єдиним мінусом семінару став банальний дефіцит часу. Викладачі часто торкалися дуже цікавих тем, висвітлення яких вимагає не однієї лекції, а цілого курсу...

*Юрій Радченко,
аспірант ХНУ ім. В. Каразіна, м. Харків*

Історія Голокосту: людський вимір трагедії

...Мої очікування від семінару були стандартні: ознайомитися з ізраїльською історіографією проблеми Голокосту; вивчити методичні розробки викладачів; побачити всесвітньовідомі історичні пам'ятки; поспілкуватися з однодумцями. Але те, що я побачила та почула, мене дуже вразило. Кожен день був розпланований, логічно побудований та структурований за певною тематикою. Головна увага зверталася на компаративний аналіз історичних напрацювань.

У лекторів не було усталеної ідеології. Зрозуміло, що ця тема не тільки інформативна, а й морально-виховна. Тому науковцями Голокост аналізується не з точки зору жертв та катів, а звертається увага на «bystanders» (людей, «що стоять у стороні»). У центрі уваги не абстрактні особи, а конкретні люди, які були до війни добрими друзями або сусідами, освіченими або ні, вчителями, митцями — як вони могли залишатися людяними в нових обставинах? Що вони відчували: страх, байдужість, безсилля?.. І ця тема яскраво представлена в експозиціях музею «Яд Вашем». Тут зберігаються фото, особисті речі, спогади людей. Часто в аудиторії лунала думка: «Не треба давати матеріал, який змусив би заплакати, треба давати факт та аналіз».

...Отже, дні, які ми провели на семінарі, пролетіли, як мить, але матеріал що ми отримали, дозволив збагатити наші знання та власний практичний досвід.

*Світлана Бережна, канд. іст. наук,
доцент кафедри правознавства, декан історичного
факультету ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, м. Харків*

***

...Справді, десять днів перебування групи вчителів з України в Ізраїлі були сповнені величезною кількістю вражень, емоцій, нових відкриттів. Заняття в освітньому центрі Музею «Яд Вашем» стали по-справжньому науковою практикою для учасників семінару. Лекції, практикуми, обговорення дали можливість по-новому подивитися на проблеми історії Голокосту, зануритися глибше у здавалося б знайомий уже матеріал. Важливо, що всі заняття були побудовані на основі відкритого і рівного діалогу. Дух єднання, відчуття, що ти знаходишся в товаристві однодумців, відкрили можливість вільно спілкуватися та висловлювати думки. Варто відзначити високопрофесійний підбір лекторської групи. Корисним виявився досвід практикумів, у яких були задіяні всі учасники семінару. Через емоційні переживання проблеми відчуються гостріше. Це залишається з тобою назавжди. Особливо хотілося подякувати організаторам семінару за надану можливість поділитися власним досвідом та викласти власний погляд на питання викладання історії Голокосту в умовах нашої дійсності.

*Наталія Абрамова,
вчитель СШ № 41, м. Чернівці*

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ВИПУСКНИКАМИ «ЯД ВАШЕМ»

СЕМІНАР ДЛЯ ВИПУСКНИКІВ У ОДЕСІ

25 квітня 2008 року в м. Одеса на базі ліцею було проведено семінар випускників, що пройшли навчання в Меморіальному музею та Інституті «Яд Вашем» у Єрусалимі. На семінарі були присутні випускники 2006 та 2007 років. Розпочали семінар учні ліцею театралізованою виставою до Дня жалоби за жертвами Голокосту. Допоки жива людська пам'ять, трагедію Голокосту слід згадувати із соромом і жахом. Людство мусить не забувати про мільйони ні в чому не

повинних євреїв і представників інших меншин, про чоловіків, жінок і дітей, яких було знищено варварськими методами, і віддавати їм належну шану. У ті часи понад півтора мільйона українських євреїв було знищено нацистами. Було втрачено сотні єврейських громад, які протягом століть збагачували національне життя України.

У першій частині семінару виступила д-р Ірит Абрамські з підсумками про співпрацю Українського центру

вивчення Голокосту та Інституту «Яд Вашем». Також учасники семінару познайомилися з новими навчальними матеріалами, що присвячені вивченню проблем ксенофобії, антисемітизму, дискримінації та расизму в сучасному світі. Навчальні матеріали складаються з трьох частин, кожна з яких представляє собою окремий робочий зошит для учнів старших класів.

Друга частина семінару — це обмін досвідом учителів з методики викладання Голокосту на уроках історії. Особисто я поділилася з колегами своїми наробками і наробками моїх колег. Так у нашій середній загальноосвітній школі з поглибленим вивченням окремих предметів № 10 міста Марганця запроваджується робота з посібником д-ра Ірит Абрамскі «Три ляльки». З цим посібником працюють учителі початкових класів на класних годинах. Під час зимових та літніх канікул у нас проходить заняття школи «Ерудит», де учні мають змогу попрацювати з посібниками «Катастрофа и память о ней», «Чтобы знали и помнили», «Стоящие рядом».

Я познайомила колег з розробленим мною модулем «Методика виховання толерантності в процесі вивчення історичного матеріалу на прикладі Голокосту». Цей модуль отримав право на життя завдяки проекту Світового банку «Рівний доступ до якісної освіти в Україні», «Професійний розвиток педагогічних працівників», і буде включений до програми «Підготовка викладачів для системи післядипломної педагогічної освіти» Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти у 2008–2009 навчальному році. Мета модуля — формування професійних компетентностей для здійснення процесу виховання толерантності в процесі вивчення історичного матеріалу на прикладі Голокосту. А актуальність вивчення та викладання трагічної історії євреїв на теренах України в добу Другої

світової війни та нацистської окупації має такі риси: якщо ми приймаємо тезу про українське суспільство як поліетнічне та багатокультурне, що складається з історії та культури українців, росіян, євреїв, поляків, кримських татар і багатьох інших національних спільнот чи меншин, у такому разі історія Голокосту на українських землях бачиться не тільки складовою сторінкою історії єврейського народу, а й цілком природно частиною історії України ХХ століття, історії Другої світової війни на українських землях. Таким чином, актуальність вивчення цієї проблематики визначається тезою, що історія Голокосту є частиною власної української історії, а як писав молодий німецький історик Гвідо Кноп: «...ми відповідальні за пам'ять про власну історію...».

Завдання модуля — систематизувати знання щодо:

- методики виховання толерантності;
- наявних інтерактивних методів у вихованні та навчанні;
- використання історичних джерел у процесі виховання толерантності.

Сформувані вміння (навички):

- виховання толерантності за допомогою історичних матеріалів;
- використовувати інтерактивні методи в навчанні та вихованні;
- використання історичних джерел (друкованих, візуальних).

Людство не повинно забувати, що нацистські табори смерті починалися з ненависті, забобонів та антисемітизму. А пам'ятаючи про витoki зла, необхідно завжди протистояти спробам розпалити ненависть і міжнаціональну ворожнечу.

*Олена Жадько,
директор СШ № 10,
м. Марганець*

ШОСТА МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ ВЧИТЕЛІВ З ПИТАНЬ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ «БОРОТЬБА ПРОТИ РАСИЗМУ І УПЕРЕДЖЕНЬ»

7–10 липня 2008 року в Єрусалимі (Ізраїль) відбулася 6-та міжнародна конференція вчителів з питань

викладання історії Голокосту «Боротьба проти расизму і упереджень», на яку було запрошено близько 800 педагогів з 53 країн світу. Це найбільша за кількістю учасників конференція, що була організована та проведена Меморіалом «Яд Вашем» за останні декілька років.

*Робочий момент конференції
«Боротьба проти расизму і упереджень».*

Робочими мовами конференції були англійська, французька, іспанська та російська. Церемонія відкриття конференції відбулася на майдані біля пам'ятника єврейським воїнам і партизанам, що боролися проти нацизму. З вітальними словами до учасників конференції під час її відкриття звернулися голова ради директорів «Яд Вашем» Авнер Шалев, міністр освіти Ізраїлю Юлі Тамір, директор Міжнародної школи вивчення і викладання Голокосту Доріт Новак та головний равін Тель-Авіва Рав Ісраель Меїр Лау. Кожен з них по своєму наголосив на важливості тієї справи, що об'єднала і привела до Єрусалиму присутніх. А музичний виступ

відомого ізраїльського співака Д. Фішера та дитячого ансамблю губної гармоніки зробили цей вечір по-справжньому незабутнім.

Перша половина робочих днів конференції проходила в Єрусалимському міжнародному центрі конгресів. Кожне ранкове засідання мало свою тематику: «Расизм та антисемітизм XIX–XX ст.», «Викладання Голокосту в мультикультурному суспільстві та боротьба з расистськими упередженнями», «Спадок тих, що пережили Голокост». Під час ранкових сесій перед присутніми виступали вчені з Ізраїлю, США, Німеччини, Великої Британії та інших країн, що спеціалізуються на вивченні цієї теми. Всі виступаючі змогли зацікавити аудиторію своїм оригінальним підходом та власним баченням проблематики історії Голокосту. Серед доповідей, що прозвучали в єрусалимському Міжнародному центрі конгресів, були такі, що безпосередньо стосувалися освітнього процесу та його ролі в становленні особистості. Серед останніх можна виділити доповідь німецького професора Вольфганга Віпермана «Антисемітизм і расизм в німецьких книгах для читання», доповідь Сазан Бенедикт, професора медичного університету Південної Кароліни «Від лікування до вбивства: лікарі та медперсонал Третього району». Яскраві виступи професора педагогіки Бодо фон Борріса з Гамбургського університету та федерального судді з Аргентини Даніеля Рафекаса, якому у своїй професійній діяльності довелося зіткнутися з проявами расизму серед підлітків, який врешті-решт привів їх на лаву підсудних; ще більше підкреслювали важливість виховання толерантності та боротьби з проявами расизму серед підлітків. Ранкові засідання закінчувалися дискусією в групах, що сформувалися на основі робочих мов конференції. До складу групи, що спілкувалася російською, увійшли представники країн СНД та прибалтійських республік. Під час жвавих дискусій піднімалися та обговорювалися питання пов'язані з проблемою викладання історії Голокосту в школах з доволі різними освітніми системами, що сформувалися на теренах колишніх республік Радянського Союзу: «Чи можемо ми використовувати історію Голокосту як крайній приклад расизму? Які форми та засоби є найбільш прийнятними для викладання цієї теми? Які проблеми та перешкоди виникають перед учителями в їхній освітній практиці викладання історії Голокосту?»

Друга половина дня проходила у формі практичних занять, місцем проведення яких слугували навчальні аудиторії «Яд Вашем». Це була, мабуть, найкорисніша для практикуючих учителів частина конференції, адже кожному педагогу хотілося познайомитися з конкретним досвідом своїх колег з іншої країни. І це, потрібно відзна-

Учасники конференції. В центрі – автор статті

чити, вдалося. Так, учителі з Литви презентували роботу центрів толерантності, що функціонують у їхній країні та поділилися досвідом організації загальнонаціональних проектів. Єлизавета Борисівна Мшар, вчитель з Білорусії, розповіла про власний досвід організації позакласної роботи учнів з вивчення трагічних подій, що відбулися в їхній місцевості (с. Бронна Гора). Власне, великої необхідності представляти білоруських та російських колег не було. Останні відомі в Україні завдяки діяльності НПЦ «Холокост» у Москві та міжнародним конференціям школярів, що вже традиційно відбуваються в Білорусі.

Представники української делегації презентували свої доробки у сфері викладання історії Голокосту в українських школах. Досвід українських колег багато в чому виявився повчальним для іноземних. Адже в Україні співпраця таких двох потужних громадських організацій, як Всеукраїнська асоціація викладачів історії «Нова Доба» та Український центр вивчення історії Голокосту, дала свої плоди у формі великої кількості проведених семінарів для шкільних учителів, низки реалізованих проектів та великої кількості навчально-методичної літератури, про що у своїх виступах не раз говорили українські педагоги.

Урочисте закриття конференції відбулося на Площі сім'ї. Заключне слово тримали Натан Щаранський, колишній міністр внутрішніх справ Ізраїлю, академічний консультант «Яд Вашем» професор Іегуда Бауер та професор Кальман Перк, який поділився своїми спогадами про пережиту трагедію. Довгі аплодисменти учасників конференції були не тільки подякою організаторам за чудовий прийом та бездоганну організацію, але й свідченням того, що кожен із присутніх поповнив свій життєвий та професійний багаж унікальним та безцінним досвідом колективного творення добра.

Дмитро Десятов,
викладач школи-інтернату с. Мішково-Погорілове
Жовтневого району Миколаївської області

ВІДГУКИ ПРО ПРОЕКТ У ЗМІ

Співпраця між Українським центром вивчення історії Голокосту та Меморіалом «Яд Вашем», щорічні відвідання групами українських вчителів «Яд Вашем» та діяльність Міжнародної школи вивчення Голокосту, зокрема її «російського» відділу, викликала зацікавленість та відгуки у різних засобах масової інформації. Пропонуємо читачеві уривки з інтерв'ю, що було взято ізраїльським журналістом Олександром Баршаєм у керівника «російського» відділу Школи д-ра Ірит Абрамські. Статтю вперше було надруковано 13 січня 2011 р. у російськомовному ізраїльському часопису «Окна» (щотижневому додатку до газети «Вести»).

[...]

— Когда образовалась Международная школа изучения Холокоста?

— Школа создана всего десять лет назад. Но тема Катастрофы в качестве обязательного предмета изучения в израильской школе появилась примерно в начале 1980-х годов. Тогда же в «Яд ва-Шем» и было создано отделение образования, существующее, таким образом, уже тридцать лет. Каждый израильский школьник хотя бы один раз за годы учебы проходит семинар в нашем мемориале. Кроме того, «Яд ва-Шем» регулярно проводит десятки учительских семинаров по всей стране.

— А что собой представляет русский отдел Международной школы и на какие средства он осуществляет свою деятельность?

— Есть такой международный гуманитарный фонд — ICNEIC. Это страховые деньги банков, не востребованные жертвами Холокоста. 97 процентов денег фонда идет, естественно, на помощь людям, пережившим Катастрофу, а три процента выделяются на образовательные программы по изучению Холокоста. Комитет этого фонда предложил попробовать преподавать историю Катастрофы для нееврейских граждан государства, которые участвовали во Второй мировой войне на той или иной стороне, входили в антигитлеровскую коалицию либо даже были нейтральными. Проект рассчитан именно на нееврейских учителей и тех, кто в этих странах серьезно интересуется историей Холокоста. Каждый год в «Яд ва-Шем» проводятся свыше 50 семинаров на английском, французском, немецком, испанском, итальянском, румынском, венгерском, польском, голландском, русском, арабском и других языках.

Так вот я отвечаю только за семинары на русском языке для евреев и для неевреев из стран бывшего СССР. Каждый год мы проводим примерно три семинара для учителей из России, один или два — из Украины, по одному — из Латвии, Литвы, Эстонии и один общий еврейский семинар для групп из стран СНГ и Балтии. Так что ежегодно у нас проходят не менее восьми семинаров, по девять-десять дней каждый. Кроме того, ежегодно я по очереди езжу в эти страны, провожу там семинары и с нашими выпускниками, и с нашими будущими слушателями.

А первые семинары для людей из СССР начались в конце перестройки. Я стояла у истоков этого явления. Еще в 1989 году мы провели здесь первый семинар для еврейских диссидентов из России, такой полулегальный, неафишируемый, организованный с помощью «Натива». Потом были семинары в 1993 г. и — я не помню точно — в 1995, 1996 годах. [...]

— Какие задачи вы ставите перед собой?

— Наша сверхзадача — объяснить, что тема Катаст-

рофы — это универсальная, всечеловеческая тема. И что она в какой-то мере касается загадки человеческой души: как личность ведет себя в экстремальных, нечеловеческих условиях. Это проблема человеческого выбора. Например, вопрос, который всегда поднимается: где был Бог тогда? Но первый ответ на этот сложный вопрос — другой вопрос: где был человек? Потому что, прежде всего человек должен нести ответственность за все, что происходит.

При этом моя цель — быть может, немного наивная — дать учителям, интересующимся этой темой, во-первых, более глубокое ощущение всего трагизма Катастрофы и, во-вторых, приблизить их к пониманию глубинной связи Холокоста с нынешним глобальным антисемитизмом, антисоциализмом и, как следствие, с попытками поставить Государство Израиль вне закона.

Вы знаете, после развала Советского Союза, после тех серьезных позитивных перемен, которые произошли в мире на рубеже нового тысячелетия, — отмены позорной резолюции ООН, приравнивавшей сионизм к расизму, визита

сверхзадача — объяснить, что тема Катастрофы — это универсальная, всечеловеческая тема. И что она в какой-то мере касается загадки человеческой души: как личность ведет себя в экстремальных, нечеловеческих условиях. Это проблема человеческого выбора. Например, вопрос, который всегда поднимается: где был Бог тогда? Но первый ответ на этот сложный вопрос — другой вопрос: где был человек? Потому что прежде всего человек должен нести ответственность за все, что происходит

Руководитель русского отдела Международной школы изучения Холокоста мемориального комплекса «Яд ва-Шем» доктор Ирит Абрамски

Русская школа «Яд ва-Шем»

— А что собой представляет русский отдел Международной школы и на какие средства он осуществляет свою деятельность?

— Есть такой международный гуманитарный фонд — ICNEIC. Это страховые деньги банков, не востребованные жертвами Холокоста. 97 процентов денег фонда идет, естественно, на помощь людям, пережившим Катаст-

страна серьезно интересуется историей Холокоста. Каждый год в «Яд ва-Шем» проводится свыше 50 семинаров на английском, французском, немецком, испанском, итальянском, румынском, венгерском, польском, голландском, русском, арабском и других языках.

Так вот я отвечаю только за семинары на русском языке для евреев и для неевреев из

нашими будущими слушателями.

А первые семинары для людей из СССР начались в конце перестройки. Я стояла у истоков этого явления. Еще в 1989 году мы провели здесь первый семинар для еврейских диссидентов из России, такой полулегальный, неафишируемый, организованный с помощью «Натива». Потом были семинары в 1993 и — я не помню

ления ей удалось в единственном отделе своей большой компании — а это один человек — погрузить в ящик с документами, которые он из Юлиана, прошел фотопленку в 16-й Литовской дивизии с детства с разговорами о войне, оккупации, росла в Литве...

В 1957 году нам с трудностями — черт — удалось выехать в Израиль. С тех пор я здесь. Я — израилька, было девять лет, и мне было. Я легко привыкла к израильской жизни. За день выучила иврит, а читать и писать забыла те языки, которые я знала в Литве. Мы жили в Хайфе. Тогда очень сердечно принимали репатриантов. Каждый приезжал был на вес.

В Хайфе я с отдаленным средним школьным уровнем за-реали, одних в Израиле. Там арабский язык. И тогда какое-то время жила в Арабо-еврейском в Хайфе. Служила, конечно. Преподавала арабский язык, поступила в Еврейский университет в Иерусалим, первую степень по моему получила там, в Тель-Авивском. Вторую степень поехала в Америку, в Принстон.

Вернувшись домой, несколько лет погрузилась в историю еврейского народа. Начинать скажу, с нуля. И тогда даже географическую карту расселили еврейской материи, инстинкты — ничего! Это работала в архивах, Канады, Франции, получила доку-

папы римського Іоанна Павла II в Ізраїль, в Ієрусалім, і зроблених ним кроків до примирення католицької церкви з єврейством, міжнародної Стокгольмської конференції, призвавши всі цивілізаційні країни світу включити в шкільні програми курс по історії Холокосту, — після всього цього нам казалось, що ненависть до євреїв зникає. Так думали не тільки в Ізраїлі, але і в Америці. І тут у нас були розмови про мир, загальна еuforia, душевний підйом, надії — звичайно, наївні і безоснователі — на встановлення добрих стосунків з арабами. Хотілось повірити, як кажуть.

Але, звичайно, все змінилося, все рухнуло з початком інтифади в жовтні 2000 року. Сьогодні ми являємося свідками чергової хвилі антисемітизму і антисіонізму. Ізраїль намагається представити символом зла, його порівнюють з Аушвіцем... Мені дуже гірко і жахливо за все, що відбувається в світі.

Отже ми дуже хочемо, щоб наші слухачі глибоко прониклися усвідомленням того, яке жахливе зло ховається в антисемітизмі, який нікуди не йде з часів Катастрофи, як важливо всіма силами боротися з ним, подолати його навіть у самих собі, в своїх співвітчужцях.

Треба тільки при цьому мати на увазі, що антисемітизм, його проявлення всюди різні: в Росії це інакше, ніж в Україні, а в Литві по-іншому, ніж в Естонії. Всюди свої відтінки. І це треба враховувати при роботі з різними групами. Існують різні нюанси, різні реакції, різне сприйняття теми. Наприклад, якщо ми працюємо з армянами, то треба враховувати, що у них теж була національна трагедія. Якщо я веду розмову з українцями, то треба пам'ятати, що у них була трагедія Голодомору. Це не можна ігнорувати. Ми ведемо з слухачами прямої і відкритої діалог, і нерідко виникають дискусії, іноді дуже гострі. Але відкритий діалог — це дуже важливо. Недавно пройшов у нас литовський семінар. Були політики, журналісти, професори університетів, далеко не завжди доброзичливі настроєні. Розмова була достатньо нелицеприятною. Не всі були готові визнати наші доводи. Вони хотіли, щоб ми змінювали наш підхід. Але в їхній країні є сили, які хотіли б переписати історію, зняти відповідальність з громадян Литви за співучастя в злочинах проти своїх литовських євреїв. І все-таки навіть вони пережили тут якщо не потрясіння, то, в будь-якому випадку, глибоке переживання, виїхали з великим враженням від всього чутого і баченого. Сказати, що всі вони кардинально змінилися і змінили свої погляди, я не можу. Але хоча б на те, що вони виїхали не антисемітами, ми можемо надіятися.

— **Какова, на ваш погляд, ефективність вашої роботи, якою є, так сказати, коефіцієнт корисної дії?**

— Трудно сказати, Ви розумієте, як би це було успіхом, цього завжди буде мало, це крапля в морі. Навіть якщо успіх буде на п'ятдесят відсотків, хоча цього немає, а є, може бути, на двадцять, я вважаю, що цього все одно мало. Потрібно ще дуже і дуже багато працювати — не тільки нам, а всьому світу, — щоб, як сказав наш професор Ізраїль Гутман, історія Холокосту стала частиною загальної історії людства.

Уві, в багатьох країнах ще дуже далеко до усвідомлення того, що трагедія євреїв, скажемо, України — це трагедія

і українського народу, а знищення литовських євреїв — це трагедія Литви. Слушайте, коли ми говоримо про воєнних злочинців в Литві, бо їх судила не незалежна Литва, їх судив Радянський Союз! Але щоб литовський суддя засудив литовця — убийцю євреїв, такого немає. Більше того, убийць євреїв перетворюють в національних героїв України або Литви. І що з цим робити? Я знаю, що багато українців виступають проти цього. Це національний спір всередині України. Але поки що він, на жаль, вирішується не на користь правди, історичної справедливості...

Звичайно, ми не донкихоти і не боги, але іноді мені здається, що все ж ми працюємо не даремно... [...]

Говорять учасники семінару в «ЯД ВА-ШЕМ».

Михайло Тяглий (Київ), керівник групи, науковий співробітник Українського центру вивчення Холокосту:

— Наш центр, створений вісім років тому, — державна організація. Наше завдання — зберегти пам'ять про долю українських євреїв і розглядати їхню трагедію не тільки як єврейську історію, але і як невід'ємну частину української історії. Це в першу чергу. А в другу, ми бачимо в уроках Холокосту дуже потужний освітній потенціал для виховання українських дітей в дусі толерантності, нетерпимості до будь-якого роду ксенофобії, расизму, націоналізму.

Ми вважаємо, що ця тема повинна входити в шкільні програми, підручники і навчальні посібники, як це прийнято в країнах Європи. І ми прагнемо працювати в цьому напрямку. Ми проводимо в регіонах вибіркові семінари для тих, хто цікавиться цією темою, і потім з допомогою наших партнерів-спонсорів направляємо найбільш активних учасників в такі великі науково-освітні центри, як «Яд ва-Шем», меморіал «Шоа» в Парижі, державний музей на місці колишнього табору смерті Белжець в східній Польщі. Це, безумовно, прекрасна можливість для наших людей ознайомитися з досвідом роботи зарубіжних колег, краще зрозуміти історію Холокосту і, звичайно, великий стимул для подальшої роботи з дітьми, студентами.

Максим Єлигулашвілі (Херсон), викладач Інституту удосконалення вчителів:

— Я вперше в «Яд ва-Шем», це єдиний музей в світі, відвідати який було моєю великою мрією. Семінар і відвідування комплексу — величезний підйом для мене, бо історія викладається тут через історію людини, коли через долю одного можна представити і зрозуміти долю мільйонів. Спроба зберегти ім'я, знайти кожного — це дійсно те, на що не потрібно жалувати ніяких зусиль, що вимагає нашого першочесного уваги. Таким же шляхом ми намагаємося йти і в Україні. Ми прагнемо активно впливати на світогляд учасників, намагаємося різноманітнізувати навчальні форми і методи в процесі виховання молоді в історію Холокосту. І в цьому сенсі значення школи «Яд ва-Шем» важко переоцінити.

Неоніла Цыганок (Білорусь), вчитель історії, методист відділу народної освіти:

— [...] Що для мене тут стало найбільш цінним? В першу чергу, те, що я побачила всередині, які цілі ставляться в роботі з дітьми, студентами і викладачами, коли вивчається історія Холокосту, і які методи використовуються при цьому. Дуже важливо, що крім блискучих лекцій нам були запропоновані такі практичні заняття, на яких показувалося, як конкретно ці методи використовуються.

Хотелось бы сказать о наших лекторах, которые за короткий отрезок времени, отведенный на занятие, смогли глубоко раскрыть многие важные аспекты Холокоста. Прежде всего, это Ирит Абрамски. Она, безусловно, ведет лекции на очень высоком уровне, при этом очень эмоциональна, артистична, умеет как-то ненавязчиво вовлечь слушателей в общую беседу, дискуссию. Что очень важно, она всегда оформляет свои презентации мультимедийными средствами. У нее на экране высвечены все фамилии, даты, цифры, иллюстрации. Это намного повышает эффект лекции. Хотелось бы особо отметить также мастерство и эрудицию Михаила Вайскопфа, докторов Баруха Бен-Нерии, Даниэля Романовского.

Большим плюсом является то, что семинары и лекции чередуются с обширной экскурсионной программой. При этом она очень продумана. Нас водили не только по залам «Яд ва-Шем», что, естественно, является нашей главной

целью, но показывали и саму страну. Все мы приехали сюда в первый раз, для нас это — новый мир. И то, что мы увидели, когда нас возили на Масаду, на озеро Кинерет, по Иорданской долине, на Мертвое море, по Иудейской пустыне, — это просто поразительно!

И еще о чем бы я сказала: замечательная общая атмосфера. Руководители семинара, лекторы, экскурсоводы — все они стараются создать очень доброжелательную обстановку, причем такую, которая позволяет вести свободный обмен мнениями, вступать в дискуссию, обсуждать проблемы. К нам прислушиваются, стараются учесть наши пожелания. Я уж не говорю об условиях нашего пребывания: гостиница в центре город, подвозка, во время занятий — кофе-паузы, чай, кофе, печенье на столах... Короче, все в этом плане продумано, отлично организовано, за что отдельно хочется сказать: «Большое спасибо!»

СПІВПРАЦЯ «ЯД ВАШЕМ» З ІНШИМИ УКРАЇНСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

З Міжнародною школою «Яд Вашем» співпрацюють також інші українські організації. Так, Всеукраїнський центр вивчення Голокосту «Ткума» організував поїздку до «Яд Вашем» двох груп викладачів з України.

Інформація надана Міжнародною школою вивчення Голокосту Меморіалу «Яв Вашем».

23 ГРУДНЯ – 4 СІЧНЯ, 2007–2008 рр. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР В «ЯД ВАШЕМ» ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ З УКРАЇНИ

Абрамова Наталія	Лубни	Ладиченко Тетяна	Київ
Артемов Борис	Запоріжжя	Петровська Світлана	Київ
Бабенко Жанна	Кривий Ріг	Піддубна Світлана	Кривий Ріг
Ветров Ігор	Київ	Полянський Павло	Київ
Галегова Олена	Київ	Прийма Тетяна	Суми
Гончаренко Інна	Переяслав-Хмельницький	Савіна Наталія	Дніпропетровськ
Гузенков Сергій	Запоріжжя	Спекторська Тетяна	Київ
Євтушенко Раїса	Київ	Ташлай Людмила	Миколаїв
Жавжарова Марина	Дніпропетровськ	Щупак Ігор	Дніпропетровськ

16–25 БЕРЕЗНЯ 2010 р. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР В «ЯД ВАШЕМ» ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ З УКРАЇНИ

Бакка Тамара	Київ	Ладученко Віктор	Київ
Баранова Світлана	Запорізька обл.	Мартиненко Тарас	Львів
Васильченко Алла	Київ	Матвеев Юрій	Дніпропетровськ
Галегова Дарина	Київ	Межевікіна Олександра	Київ
Єрьоменко Артем	Дніпропетровськ	Мелешенко Тетяна	Київ
Єсікова Катерина	Дніпропетровськ	Морозюк Юлія	Київ
Жуковський Олександр	Житомир	Рудницька Ольга	Житомир
Козіна Людмила	Дніпропетровськ	Селюкова Наталія	Запоріжжя
Колісник Дмитро	Дніпропетровськ	Сушкова Олена	Донецьк
Колодяжний Микола	Запоріжжя	Щупак Ігор	Дніпропетровськ
Колпакова Олена	Дніпропетровськ	Юсків Наталія	Львів

МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ ВИКЛАДАЧІВ СЕРЕДНЬОЇ ТА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Як уже зазначалося вище у передмові до бюлетеню, серед багатьох результатів відвідання стажувань у «Яд Вашем» у довготривалій перспективі найбільш значущим є те, що навчання у Міжнародній школі дає українським викладачам змогу, по-перше, розширити свої знання та розуміння історії Голокосту, а по-друге, запровадити та вдосконалити свої авторські розробки та курси у царині викладання Голокосту в своїх навчальних закладах. Під час підготовки до стажування, а також після повернення додому українські вчителі готують уроки та програми, враховуючи досвід, що його було отримано у ході лекцій та практикумів. Пропонуємо читачеві ознайомитися з деякими теоретичними міркуваннями та методичними розробками учасників семінарів у «Яд Вашем», що були запропоновані під час підготовки або внаслідок стажувань. Багато інших методичних напрацювань готуються до друку у окремому виданні УЦВІГ.

* * *

ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Перші роки викладання теми Голокосту студентам історико-соціологічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету спонукали нас до коригування первинного предмету спецкурсу. На сьогодні вони вивчають Катастрофу не в якості окремого предмету, а в контексті тих геноцидів, що відбулися в першій половині ХХ ст. Відповідно цього, зрозуміло, скориговано і його назву.

Чим було зумовлене таке рішення? Передусім — неоднозначністю реакції студентів на вивчення Голокосту як окремого предмету. Її можна окреслити в таких параметрах: 1) реакція позитивного сприйняття; 2) сприйняття мовчазно-згоджувальне (ті, кому не принципово, що саме вивчається); 3) в той чи інший спосіб демонстративно-протестне (студенти, які не приховували здивування тим, що вони, будучи представниками титульної нації, вивчають не трагедію українського народу 1932–1933 рр., а геноцид «чужих»). Таким чином, перший досвід викладання Голокосту як предмету окремого спецкурсу засвідчив влучність вислову В. Їльге про атмосферу «змагання жертв» геноцидів у свідомості щонайменше частини студентів. Можна припустити, що такий наслідок формував і сам факт викладання теми Катастрофи без паралельного вивчення Голодомору.

Особливості сприйняття предмету Голокосту засвідчило неготовність частини студентів усвідомити, що геноциду проти когось не буває, розуміти, що в параметрах загальнолюдських цінностей «геноцид завжди проти всіх» (М. Гефтер). Намагання досягти цього результату, реалізувати принцип виховання засобами навчання — першочерговий фактор, який спонукав змінити об'єкт-предметне поле спецкурсу.

До цього змушувало врахування того, що студенти не вивчають історії окремих націй. Чи не єдиний виняток — історія України, предмет якої прочитується передусім у дискурсі етнічної історії. Важливим для роздумів над сутністю змісту спецкурсу було і те, що в історії України, як і в історії всесвітній, де-факто відсутній «чужий». Його поява у процесі вивчення історії Голокосту, на нашу думку, викликає неоднозначну реакцію. Вона зумовлена відсутністю навиків бачити поруч із собою тих, хто відрізняється мовою, релігією, традицією тощо. Така робота — введення «іншого» до сюжетів суспільно-політичних процесів — повинна здійснювати при вивченні історії України хоча б на історичних факультетах.

До зміни предмету спецкурсу спонукало й урахування психологічного фактору. Адже поява в світогляді студентів «чужого» саме в час геноциду створює певний ризик: бачення ними євреїв у монохромному образі одвічної жертви. На тлі стереотипів, які, будемо говорити чесно, продовжують функціонувати в суспільстві, така перспектива є небажаною.

Внесені зміни суттєво скоригували зміст спецкурсу. На сьогодні його мета визначається завданням реалізації порівняльного аналізу чотирьох геноцидів, які відбулися в першій половині ХХ ст.

Така корекція бачиться раціональною з кількох причин. Передусім тому, що введення до спецкурсу проблеми Голодомору, враховуючи довготривале замовчування радянською владою цієї трагедії є своєрідним компенсаторним чинником для студентів, які в своїй переважній більшості належать до титульної нації, актом історичної справедливості. До того ж викладання теми Голокосту паралельно з вивченням геноциду українського народу, вірмен і циган є логічним, на нашу думку, з урахуванням тотожності сутності явища геноциду — злочину проти людства. В якості аргументації правомірності корекції спецкурсу назвемо й те, що осмислення Голокосту наряду з іншими геноцидами допомагає представити євреїв однією з націй, що безжально скривджена тоталітарними режимами і людиноненависницькими ідеологіями. Відтак здобути рівність з іншими народами за таким специфічним критерієм, як фактор етнічної упередженості, уникнути небажаної монополізації ролі жертв, зрештою — «здобути» рівність у цьому сумному статусі з тими націями, які зазнали геноциду.

Розширений предмет спецкурсу (геноцид вірмен, українського народу, євреїв і циган) окреслив нову дилему: стратегію його викладання. Першу з них умовно визначаємо вивченням геноцидів за «вертикаллю». Йдеться про послідовне знайомство студентів з окремими злочинами проти людства, яке реалізовується за хронологічним принципом. Друга стратегія — «горизонтальна»: синхронне вивчення геноцидів, їх ключових компонентів, яке реалізується за проблемним принципом.

Апробація «вертикальної» концепції викладання засвідчила її плюси, а водночас і вразливість. До позитиву зараховуємо те, що студенти послідовно вивчають сюжети окремих геноцидів. Це сприяє освоєнню фактологічного матеріалу на належному рівні. Водночас саме в цьому криється недолік: засвоєння історичних фактів перетворюється в самоціль, а студенти «потопають» у фактичному матеріалі. Окрім цього, при вивченні перших геноцидів (вірмен у Османській імперії та Голодомору) втрачається можливість

реалізувати їх порівняння з тими, що здійснені нацистським режимом, отже — з'ясувати особливості злочинів, які вчинені супроти окремих націй.

Переорієнтація на «горизонтальне» навчання, яке здійснюємо протягом двох останніх навчальних років, дає підстави констатувати його перевагу над «вертикальною». Це зумовлюється тим, що викладання здійснюється шляхом осягнення студентами вузлових проблем, що реалізується компаративним методом. Серед тем, які вивчаються в оновленому спецкурсі, — сутність явища геноциду, їх причини, геноцидогенне державне мислення, технології знищення жертв, поведінка останніх і спостерігачів на індивідуальному та груповому рівнях.

Обстоюючи твердження про перевагу «горизонтального» навчання над «вертикальним», зауважимо: перше значно актуалізує проблему активізації самостійної роботи студентів, які подекуди повинні вивчати «фактологічний ряд» самостійно. Задля успішності реалізації цієї мети ми використовуємо частину семінарських занять. Сподіваємося, це забезпечує досягнення бажаного результату.

*Максим Гон, доктор політичних наук, професор,
Рівненський державний гуманітарний університет*

* * *

УРОК ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 11 КЛАСІ ТЕМА: НАШ КРАЙ В РОКИ ВІЙНИ

Очікувані результати

Після цього уроку учні зможуть:

- розповісти про головні події війни на території краю;
- визначити своє ставлення до «нового порядку»;
- сформулювати свою точку зору на події голокосту на Черкащині.

Обладнання: карта «Друга світова війна»; карта Черкаської області; книга «Черкащина в контексті історії України»; матеріали газети «Вместе»; спогади очевидців та учасників війни; дошка.

План уроку

1. Окупація нацистами нашого краю.
2. Встановлення «нового порядку».
3. Голокост.

Хід роботи на уроці

I. Актуалізація знань, мотивація навчальної діяльності

На уроках історії України та всесвітньої історії ми познайомились з основними подіями Другої світової війни. Наш край, як і вся Україна, пережив довгі роки окупації, поніс значні людські та матеріальні втрати. Не всі події знайшли відображення на сторінках підручників, тож ми працюватимемо також з матеріалами з газет, спогадами очевидців.

Пригадаймо:

- Коли фашистська Німеччина напала на СРСР?
- Які плани мало німецьке командування щодо України?
- Які країни були вже захоплені фашистами?
- Дайте визначення таким поняттям: окупація, «новий порядок», колабораціонізм, гетто, Голокост, концтабір, гуманізм.

II. Оголошення теми та очікуваних результатів

III. Надання учням необхідної навчальної інформації

1. Період окупації нашого краю (Таблиця на дошці).
2. Встановлення «нового порядку»

- пригадайте, які заходи передбачав план «Ост»?
- яким було ставлення фашистів до різних верств населення?
- що змінилось в житті нашого народу?

3. Голокост на території сучасної Черкащини

Робота в групах за завданням

- опрацюйте подані документи;
- які особливості голокосту на Черкащині?
- які почуття викликали у вас ці документи?
- чи можете ви навести ще приклади проявів голокосту?
- чому ми приділяємо цьому питанню сьогодні таке значення?

I група

Наказ № 9

Управи та інспектора поліції м. Черкаси

10 жовтня 1941 р.

1. Всім жидам до 12 жовтня 1941 р. до 8 год. Вечора переселитися з усіх вулиць міста на Митницю, а громадянам, які мешкають у цьому районі, до цього ж часу переселитися у квартири, звільнені жидами, або інші вільні квартири.
2. Обраний жидівській трійці 10 жовтня о 9 годині з'явитися до інспектора поліції для інструктажу.
3. За кожного вбитого робітника нової влади розстрілу підлягають 50 жидів та 10 комуністів.
4. За кожний спалений будинок розстрілу підлягають 100 жидів та 20 комуністів
5. За переховування жидів та зв'язок з партизанами, винні розстрілюватимуться на місці без суду.

*Голова управління Шпаківський
Інспектор поліції Бомбрук*

II група

1 вересня 1941 р. територія Черкащини увійшла до генерального округу «Київ» — складової частини райхскомісаріату «Україна». Важливою особливістю геноциду євреїв на Черкащині було створення гетто. Причиною цього була значна кількість євреїв, що проживали у цих районах. Так, згідно перепису населення 1939 р. у м. Умані проживало 13233, Черкасах — 7637, Смілі — 3428, Тальному — 1866, Шполі — 2397, Корсуні — 1329, Звенигородці — 1957 євреїв. Гетто були створені в Звенигородці, Смілі, Умані, Шполі, Монастирищі, Черкасах. Найбільше гетто діяло у м. Умані. Уманське гетто мало штат працівників, що призначались з числа євреїв. Окрім старости був його помічник та кілька поліцаїв.

III група

Розпорядження міського управління

м. Умані до 28 лютого 1942 р.

1. Всі торговельні місця, магазини, крамниці в Умані та в Уманському районі мусять забезпечити себе такими написами: «Жидам вхід заборонено».
2. Всі під'їзні дороги до ГЕТТО мусять мати напис: «Увага! Гетто! Вхід українцям заборонено під загрозою штрафу».
3. Заготівля, написи й приладнання вивісок, а також кошти на це покладається на жидів. Термін — 27.02.1942 р.
4. Зараз після публікації цього забороняю я всяку самостійну торгівлю й ремісництво жидам, тобто ніякий жид

не може бути в майбутньому керівником ремісничої або торговельної установи.

5. Зараз же, після опублікування цього, забороняю я продаж коштовних речей, меблів та якогось іншого матеріалу жидами українцям, тобто: купівлю або присвоєння жидівського майна українцями.

Хто протидіятиме ухвалі від 1 до 5 пункту, буде оштрафований.

IV група

Трагедія в Млієві:

«Це було весною 1942 р. До села гнали колону євреїв. Вони з усіх боків були оточені поліцейськими. Була вирита довга яма. Побачивши її, люди зрозуміли, що це кінець. Прикладами, палицями і кулаками людей примусили стати вздовж ями у кілька рядів. Почали стріляти з кулеметів. Багато поліцаїв під час розстрілу поховались за нашою хатою і сараєм. Один з них закрив вуха і плакав, але більшість з них брала участь у розправі. Стріляли самі, а потім добивали ранених в ямі. Після розстрілу поліцаї зібрали розкидані речі на вози. Потім зігнали чоловіків села, щоб загорнути яму».

Ніна Ласкава,
с. Мліїв

V група

Під час війни Віктор Дикий жив у Смілі. В одній з смілянських шкіл викладала вчителька Зимня Марія Макарівна. Сусіди повідомили німецьку владу, що вона єврейка. Її з донькою мали заарештувати. Віктор зі своєю матір'ю відвезли їх в Ташлик до надійних людей. Необхідно було дістати для них надійні документи. 15-річний Віктор встиг до війни попрацювати слюсарем. Забравшись в приміщення Смілянської залізничної лікарні, він відкрив сейф, в якому зберігались документи тих, хто загинув, підібрав самі надійні для Марії Зимньої та її доньки. З цими документами мама з дочкою дісталися до Румунії, де і прожили до кінця війни.

Підбиття підсумків уроку

- Що ми робили на сьогоднішньому уроці?
- Які події війни відбулися на території нашого краю?
- Які особливості голокосту на Черкащині?
- Що ви відчували протягом уроку?

Лариса Коломієць,
вчитель школи № 17,
м. Черкаси

* * *

ІНТЕРАКТИВНА ДИСКУСІЯ

Сутність інтерактивного навчання і виховання полягає в тому, що процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії усіх учнів. Саме в ході такої дискусії, яка охоплює увесь спектр розумових операцій, жоден учасник не залишається осторонь, а в тій чи іншій формі може виразити свої думки і почуття.

Інтерактивна дискусія є дуже актуальною в сучасній шкільній практиці тому, що вона дозволяє всебічно вивчити і знайти шляхи розв'язання проблем, обговорити контрверсійні питання історії та сучасності, розвиває критичне

мислення, вміння формулювати та висловлювати свою думку, неупереджено ставитися до думок і суджень інших людей, краще розуміти позиції людей у конкретних історичних умовах. Така дискусія також дозволяє застосувати в комплексі різноманітні інтерактивні методи. Наприклад: метод «ПРЕС», елементи рольової гри, метод «Займи позицію», написання есе та інші).

Метод «ПРЕС» (Position, Reason, Example, Summary) допоможе учням впорядкувати думку, висловити її в стислій формі.

Порядок проведення передбачає вислів за такою схемою:

- ПОЗИЦІЯ – **Я вважаю, що...** (висловіть свою думку, поясніть свою точку зору).
- ОБГРУНТУВАННЯ – **...тому, що...** (наведіть докази на підтримку вашої позиції).
- ПРИКЛАД – **...наприклад...** (наведіть факти, що підтримують вашу позицію).
- ВИСНОВКИ – **...тому...** (узагальніть свою думку, зробіть висновок, запропонуйте рішення) (Цей метод добре організує думку і допомагає чітко побудувати висловлювання).

Метод «Займи позицію»

Запропонуйте учням вибрати проблему, близьку до їхнього життя і вирішити її таким шляхом. Наприклад: «Чи потрібна в школі форма», «Учні самі повинні визначати, скільки часу витратити на підготовку уроків».

Цей метод корисний при проведенні в класі дискусії на суперечливу тему. Виголошується проблема (як проблеми слід використовувати дві протилежні думки, які не мають однозначної відповіді). В різних кутах класу вивішуються на аркушах паперу слова ЗГІДНИЙ, НЕ ЗГІДНИЙ, НЕ МОЖУ ВИЗНАЧИТИСЯ або викладені полярні позиції. Учні збираються біля тих аркушів, які відповідають їхній точці зору. Утворені групи обговорюють свою позицію і аргументовано її обстоюють.

Потрібно дотримуватись правил: говорити по черзі, не перебивати, бути точним і лаконічним.

Після викладу різних точок зору запитайте, чи не змінив хто-небудь з учасників своєї думки і чи не хоче перейти до іншого плакату. Вони повинні обґрунтувати причини свого переходу. Попросіть учнів назвати найбільш переконливу причину протилежної сторони.

Рольова гра дає можливість учасникам увійти в ролі людей, яких стосується дана проблема, поглянути на неї з різних точок зору, пропустити її через почуття.

Інтерактивна дискусія проходить у кілька етапів:

I етап («Займи позицію»). Вибір проблеми для обговорення. Проблема має бути добре відома всім учасникам дискусії (в іншому випадку учасники одержують друковані матеріали, інформацію для обговорення, або шукають матеріали наперед. В даному випадку це має бути коротка але чітка інформація про явище і масштаби Голокосту). На семінарах по вивченню історії Голокосту учасники подекуди схильні до протиставлення різних народів, відокремлення євреїв від решти людства, дивляться цю трагедію, як на окреме явище, яке було трагедією одного народу. Тому, наприклад, темою дискусії може бути така: **«Голокост: трагедія окремого народу чи усього людства?»**

- Учасники об'єднуються в пари і на протязі 2–3 хвилин обговорюють проблему.
- Кожна пара одержує завдання записати на аркуші паперу по два аргументи **на підтримку і проти** цього твердження.
- Наступним кроком учасникам пропонується зайняти власну позицію і підійдіть до таблички, яка відповідає його чи її точці зору ЗГІДНИЙ, НЕ ЗГІДНИЙ, НЕ МОЖУ ВИЗНАЧИТИСЯ. Таким чином біля кожної таблички збирається група однодумців.
- Наступне завдання для груп: Обговоріть з «однодумцями» свою точку зору і за 3-4 хвилини складіть список з 3-х аргументів, найбільш переконливих у вашій групі.
- Оберіть спікера, який представить ці аргументи (використовуйте метод «ПРЕС»).
- Вислухайте всі представлення позицій.
- Запитайте учасників: *Хто хоче змінити позицію і перейти в іншу групу (кого переконали)? Чому ви перейшли в іншу групу?*

II етап («Рольова гра»). Всіх учасників об'єднайте в 3–4 групи і розподіліть ролі, наприклад: 1) Жертви Голокосту; 2) Представники інших народів (наприклад, українці); 3) Міжнародні правозахисники; 4) Можна запропонувати будь-яку іншу роль.

Завдання:

- Уявіть себе в ролі людей вашої групи.
- Обговоріть і сформулюйте від імені представників своїх груп точку зору на названу вище тему. Продумайте інсценізацію.
- *Зіграйте ролі* і представте свою позицію.
- Вислухайте всі виступи і запитайте учасників:

Чиї аргументи були найбільш переконливими? Хто хоче змінити позицію щодо теми, що обговорюється і чому?

(Можна підготувати для учасників жеребки, які витягнуть представники рольових груп, щоб уникнути наперед запланованих дій і спонукати учасників до творчості. В не дуже підготованій до рольових ігор аудиторії можна також підготувати короткі підказки для виконання ролей).

III етап («Розв'язання проблеми»). Знову підійдіть до табличок «за», «проти», «не знаю». (Тобто слід повернутися до груп, в яких аргументувалися окремі позиції.

- Спробуйте, граючи свої «ролі», дійти спільного оптимального розв'язання вказаної проблеми.
- Представте свій спільний варіант рішення, висновки, зроблені групою, відповідь на обговорюване запитання.
- Запитайте учасників: *Хто змінив своє ставлення до проблеми, чому?*

Ця робота може мати продовження залежно від цілей її проведення.

IV етап. Напишіть есе методом «ПРЕС», чому ви підтримуєте чи не підтримуєте позицію (можна поставити оцінки за роботу).

Теми таких дискусій можуть бути різноманітні. Таку методику доцільно використовувати як на уроках, так і у позакласній роботі. Вона добре спрацьовує і в дитячій і у дорослій аудиторії.

Проводячи таку вправу на тренінгу можна дати завдання для учасників:

Продумайте теми для подібних дискусій, які ви могли б провести:

- а) на уроці історії чи суспільних дисциплін;
- б) під час виховного заходу з учнями;
- в) на засіданні круглого столу або педради з колегами-вчителями.

Сформулюйте проблемне питання.

Розподіліть ролі.

*Ольга Педан-Слепухіна,
вчитель історії СШ № 65, м. Львов*

* * *

Авторська програма курсу за вибором «Уроки Голокосту – уроки толерантності для культури миру» для учнів 10–11 класів з поглибленим вивченням історії, гімназій, ліцеїв, коледжів (мета та завдання, тематичний план курсу)

Пояснювальна записка

Людство пережило в ХХ столітті багато втрат. Планетарною трагедією є геноцид європейського єврейства – Голокост (Катастрофа, Шоа). 6 мільйонів жертв Голокосту стали для всього людства символом народобивства. Злочини німецьких нацистів проти єврейського народу напередодні в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) визнані Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі (1945–1946 рр.). Нацистська злочинна ідеологія, політика та практика «останнього розв'язання єврейського питання» засуджені людством, а покарання злочинців III Рейху не мають терміну давності. У 2000 р. у столиці Швеції м. Стокгольмі була прийнята міжнародною конференцією Декларація Стокгольмського форуму, яка зобов'язує підписавши її держави сприяти збереженню пам'яті про Голокост через його вивчення та викладання.

Зловіщий план Голокосту, розроблений та здійснений нацистами, повинен назавжди залишитися в нашій колективній пам'яті. Ті, хто самовіддано жертвували собою, надаючи відсіч нацистам, а часто віддавали своє життя, щоб захистити або врятувати жертви Голокосту, теж повинні зайняти місце в наших серцях. Глибина цього жаху і вершина їх героїзму можуть служити критеріями нашого розуміння здатності людини творити зло та робити добро.

Україна – одна з великих держав Східної Європи, єврейське населення якої понесло чи не найбільші втрати (уступаючи тільки Польщі) в період Другої світової війни. В Україні, як і на території колишнього СРСР геноцид щодо євреїв мав особливо жорстокі форми. На окупованих землях СРСР окупанти не відчували себе зв'язаними якимись умовностями, як у Західній Європі. Множилися населені пункти, райони, області, «вільні від євреїв», поки в Україні не залишилося жодного єврея крім тих, хто переховувався. Розгром та беззастережна капітуляція нацистської Німеччини відкрили шлях людству до Нової Європи, до нового світового порядку.

Довгий час у СРСР (її складовій частині Україні) було накладено табу на згадування, вивчення історії Голокосту. У сві-

ті час від часу з'являються автори, які заперечують існування Голокосту. На жаль, на планеті з приходом XXI століття не зник антисемітизм, юдофобія заперечення Голокосту. Щепленням проти геноциду народів, всяких «фобій» повинна бути протиставлена стабільна модель формування толерантності у суспільстві, культури миру народів як антиподу конфліктності, розвиток довіри народів один до одного з поважання прав особистості, служіння заради миру як важливих чинників формування та розвитку громадянського суспільства.

Українська система загальної середньої освіти спрямована на виховання толерантності, культури миру, на формування у молоді етнопонаціональних, полікультурних, громадянських, правових, загальнолюдських цінностей.

Школа XXI століття повинна створити та забезпечити постійне функціонування соціально-педагогічних основ формування толерантності, культури миру у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища, сприяння освіті в області прав людини, прав національних меншин, розвиток критичного мислення, виховання громадянина — патріота України, Європи, світу.

Сучасна система шкільної історичної освіти дає можливість створення авторських курсів, спеціальних курсів (елективних курсів), курсів за вибором, факультативних занять. Широке поле діяльності для педагога відкривається у класах з поглибленим вивченням історії (суспільних дисциплін), у спеціалізованих школах, гімназіях, ліцеях, колежах.

Пропонований авторський, спеціальний курс (курс за вибором) «Уроки Голокосту — уроки толерантності для культури миру» для учнів 10–11 класів покликаний:

- поглибити знання учнів з історії Голокосту в Європі, в Україні на основі роботи з писемними документами, спогадами, очевидців трагедії, з відео документами;
- прослідкувати безпрецедентний, універсальний характер Голокосту як геноциду єврейського населення в Європі, Україні, злочинної ідеології, політики і практики III Райху щодо «остаточного розв'язання єврейського питання»;
- визначити особливості Голокосту у різних місцевостях України в різні періоди Другої світової війни;
- удосконалити форми, методи роботи із щоденниками дітей, підлітків-свідків Голокосту як одним із видів історичних джерел, які сприймаються як ровесники нинішніх школярів;
- сприяти осмисленню світової історії в XX столітті та розумінню причин геноциду народів у різних країнах світу;
- розширити уяву про розгалужену систему пересудів, стереотипів у ставленні народів один до одного з метою усвідомлення цінності плюралізму, толерантності, культури миру, миролюбства;
- визначити уроки Голокосту як уроки толерантності для культури миру, безконфліктності;
- усвідомити роль національної толерантності, дотримання прав людини, прав національних меншин — основоположних принципів міжнаціональних відносин у сучасному світі, у правовій, демократичній державі;
- відпрацювати методику роботи з різними джерелами знань із зазначеної проблематики на основі особистісно орієнтованих педагогічних технологій, педагогіки толерантності, педагогіки культури миру, використання традиційних та сучасних інформаційних інтерактивних методик;
- визначити роль сучасних міжнародних, європейських ін-

ституцій, міжнародних стандартів прав людини у забезпеченні стабільного миру, злагоди та взаєморозуміння між народами;

- розвиток творчих здібностей та заохочення учнів до дослідницької, пошукової діяльності на основі міждисциплінарних підходів;
- навчити учнів здійснювати реконструкцію історичної послідовності подій Другої світової війни, інтерпретувати причини, передумови Катастрофи європейського єврейства, проводити порівняльний аналіз конкретно-історичних й цивілізаційних аспектів Голокосту та інших геноцидів, історії українсько-єврейських взаємин напередодні та в роки Другої світової війни;
- визначити місце й роль єврейського фактору в культурно-історичних процесах у Європі напередодні Голокосту чи після війни;
- визначити роль сучасних міжнародних, європейських інституцій, міжнародних стандартів прав людини у забезпеченні стабільного миру, злагоди та взаєморозуміння між народами;
- виховання в учнів почуття толерантності, людської, етнопонаціональної гідності, патріотизму, поваги до всіх народів, дружби між народами, визначивши особливу роль миролюбства та миротворення в сучасному світі;
- формування в учнів критичного мислення, власних переконань, вміння аргументації, поваги до думок іншої людини, вміння вирішувати конфлікти правовими засобами на основі толерантності, культури миру.

На основі сучасних тенденцій в історичній науці — зміни методології, принципів та ідейних засад, вчитель, насамперед, використовує історію повсякденності як людинознавчу історію (новий напрямок у методології історії). Історія повсякденності (у даному випадку євреїв, українців, ромів тощо у роки війни, у післявоєнний час) — це, перш за все, процес олюднення побуту, психологізація щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави, суспільства у цілому через призму особистісного сприймання умов життя. Акцентування вчителя на історії повсякденності зможе корінним чином змінити світоглядні орієнтири (всі, хто вивчає історію України, зокрема історію Голокосту в Україні, українсько-єврейські взаємини в роки Другої світової війни, сучасні міжетнічні стосунки), будуть зосереджені на потребах людини, громадянського суспільства, а не держави й економіки. Ця гуманістична позиція відповідає всій особистісно розвивальній системі освіти, яка нині вибудовується в Україні.

Навчальна програма курсу «Уроки Голокосту — уроки толерантності для культури миру» містить навчально-тематичний план, програмний матеріал до вивчення, а також список рекомендованої літератури для вчителя, учня.

Кожна програмна тема містить рекомендації щодо форм, методів роботи з учнями в ході роботи над темою (теоретичні, практичні заняття).

Програма для учнів 10–11 класів середньої школи, гімназій, ліцеїв, коледжів може бути доповнена матеріалами з місцевої історії Голокосту, що дасть змогу краще усвідомити всеосяжний характер, універсальність Голокосту як у Європі, так і в Україні (на теренах СРСР), визначити універсальність рівності народів та толерантності особистості.

**Навчально-тематичний план курсу
«Уроки Голокосту – уроки толерантності
для культури миру»**

№ п/п.	Тема	Всього годин	Кількість годин	
			теоретичних	практичних
1	Вступ. Голокост – планетарна трагедія ХХ століття і досвід.	1	1	-
2	Голокост – злочин проти людства.	3	2	1
3	Голокост у країнах Європи. Очевидці трагедії свідчать...	6	3	3
4	Голокост на території України: правда проти перекручень, фальсифікацій.	5	3	2
5	Українсько-єврейські відносини напередодні та в роки Другої світової війни.	5	2	3
6	Світ після Голокосту.	3	1	2
7	Уроки Голокосту та толерантність.	4	2	2
8	Культура миру.	3	1	2
9	Ненасилля. Миролюбність та миротворчість. Захід і схід конфлікт цивілізацій. Вирішення конфліктів.	4	2	2
	Всього	34	17	17

Михайло Савченко, заступник директора з науково-методичної роботи, вчитель-методист історії Київської гімназії східних мов № 1, Заслужений вчитель України.

* * *

**Методична розробка уроку
«Пам'яті Бабиного яру»**

Мета:

1. Розкрити суть трагедії в Бабиному яру, її вплив на долю людства, на історичну пам'ять сучасників, викрити людиноненависницьку політику нацизму, формувати в учнів усвідомлення того, що мир, життя і злагода людей – найвищі цінності на землі.
2. Допомогти учням особисто осмислювати суспільну дійсність через залучення до історичного пошуку, до відкриття для себе історії людства через ілюстрування конкретними історіями.
3. Стимулювати учнів до пошуку додаткової інформації та місцевого матеріалу про Голокост, що поглиблює любов до малої батьківщини, формує почуття відповідальності за збереження її історії.
4. Формувати в учнів стійке негативне ставлення до расизму, ксенофобії, дискримінації в сучасному суспільстві, розуміння потреби толерантності.

5. Виховувати загальнолюдські гуманістичні цінності як необхідну умову мирного співіснування в багатоманітному світі, де меншини повинні мати такі самі права що і більшість.

Обладнання: книжкова виставка, плакати, дослідницькі роботи учнів старших класів,

«Книга Пам'яті», створена учнями, стенд «Праведники світу», матеріали Липовецького районного архіву, вірші П. Тичини, Д. Павличка, звукозаписи.

Народ єврейський! Славний!
Не втішай тебе я хочу.
Кожен хай тут слуха:
В цей час, коли синам твоїм вмирать
Прийшлося від фашиського обуха,
Я хочу силу, силу оспівать
Безсмертну силу твого Духа.

П. Тичина

Вступне слово вчителя

Шановні друзі! Наш урок присвячено трагічній пам'яті Бабиного Яру. Кожного року 29 вересня за рішенням Верховної ради України, в школах нашої держави проводяться уроки пам'яті. У цей день 1941 року нацисти знищили в Києві десятки тисяч громадян, мешканців міста, більшість з яких були євреями. Злочини Бабиного Яру перевершили всі відомі до цього часу трагедії. Але це не тільки трагедія минулої війни, це урок на майбутнє, щоб зберегти мир і запобігти насильству.

Ведучий: Бабиным Яром називали кручі на околицях міста. Одні казали, що тут колись правив воєвода Бабій, тому за його прізвищем назвали яр; інші свідчили, що з 1917 року там стояв маєток поміщика за прізвищем Баба; треті вважають, що яр одержав назву тому, що жінки збирали там дрова та гриби. Ширина ярів доходила до 800, глибина до 50 метрів довжина ярів досягала 3,5 кілометра. Саме це місце нацисти вирішили використати для своїх злочинів.

Ведуча: Смерть і насильство приніс німецький «новий порядок». Першими жертвами Бабиного Яру стали київські підпільники і цигани – їх знищили вже 20 вересня. А починаючи з 22 вересня, до страшних ярів потяглися машини з єврейським населенням. 28 вересня в місті з'явилися оголошення, які наказували всім євреям міста негайно прийти до Лукнянівського цвинтаря.

Багато хто здогадався, що Бабин Яр – це смерть. 29 вересня 1941 року десятки тисяч киян вирушили у свою останню путь.

Ведучий: Ті, хто прийшли до Бабиного Яру, вже ніколи не повернулися. Десятки тисяч людей було розстріляно з 29 вересня 1941 року по 2 жовтня 1941 року.

Звичайний яр, брудний і неохайний
Тремтливий віт двох блідих осик
Ні, це не тиша... Незгасимий крик.
Блищить на мокрій ткані крутоярів
Розбите скло старечих окулярів
І дотліває кинутий набік
Закривлений дитячий черевик.
Могильний вітер з тих ярів повів,
Час смертних вогнищ, пил дрімучих згар

Дивися Київ, гнівнолиций Київ
Як полум'ям метався Бабин Яр,
За пломінь цей не може быть покути
За погар цей нема ще міри мсти.
Будь проклят той, хто зважиться забути!
Будь проклят той, хто скаже нам: прости!

1-ий учень. Майже у кожному містечку є «свій Бабин Яр». Це видно і на прикладі нашого району, де мирних жителів загинуло в 1,5 рази більше від тих, хто йшов в атаку. У Липовці, Турбові, Вахнівці, Прилуках єврейське населення було загнано на тісні вулички, гетто, де, бувало, по кілька сімей тулилися в одній кімнаті. Їм наказували носити жовті нашивки, гонили на різні роботи, знущалися і вбивали за спроби вийти за межі цієї зони смерті.

2-ий учень. 12 вересня 1941 року у Липовці сталася одна з перших на Україні масових акцій по знищенню громадян єврейської національності (понад 150 чол.) Приведене на розстріл населення повинно було роздягнутися наголо і по 20-30 чоловік лягати обличчям до землі, очікуючи наглої смерті з автоматів фашистських катів. На верх першого ряду трупів лягала така ж група людей і т.д. Яка таким же чином знищувалася. Плач, крик, стогін...

Ведучий:

Владико світла, доброти і правди,
Звідси, з небес, на землю нашу стань.
Тут людська кров, пролита без пощади,
Горить в могилі, як незгасна грань.
Втіши плачі і зойки в темі глибокій.
Серця розбиті ласкою вгорни;
Даруй святому праху вічний спокій,
Благословенні, непробудні сні.

3-ий учень. Ростріли єврейського населення на території Липовеччини продовжувались у листопаді 1941 року, квітні, червні, жовтні, грудні 1942 року; восени 1943 року, лише в червні 1942 р. на території Берестівської сільської ради знайшли свою смерть 167 чоловік. Особливо криваві злочини, починаючи з квітня 1942 р., були скоєні нелюдями на полі навпроти села Вікентіївки. Там у двох могилах лежить близько двох тисяч мирних жителів єврейської національності м. Липовця, долі яких засвідчує надписи на кам'яному пам'ятнику: «Тут похоронені мирні люди м. Липовця, загиблі від рук німецько-фашистських виродеків.

24.05.1942 р. — 3.08.1942 р.

Вічна пам'ять!

Ніколи не забудемо».

Ведучий:

Ми тут лежимо в піску та глеї,
На всі сторони світу простерті
Євреї, євреї, євреї,
Діди, матері, немовлята.
Господи, дай нам відпочити від смерті,
Від погляду ката!

4-ий учень. Був судний день і євреї молилися. Моросів дощ, але він не зупинив катів, з різних кутків Липовця вони пригнали на розправу 1230 стариків і жінок з дітьми. Молодші вели стариків під руку, а немічних несли на ковдрах. Поліцей і есесовці жадбно кидали оком на чуже майно. Та смертники, зрозумівши на що їх ведуть нічого не залишили мучителям: рвали на дрібні клаптики гроші, знищували інші

пожитки. Узбіччя дороги було засипане дрібними шматочками паперу і полотна вся колона — 1230 чол. — плакала. «Як вам не соромно знущатися над старими людьми, — кинула есесівцям учителька німецької мови. — Знайте що за нас відомстять». Мужня жінка першою зайшла в уже викопану яму і прийняла мученицьку смерть.

Ведучий:

Буде суд і буде кара, отверзеться Бабин Яр,
Хлине кров, як повинь яра, вдарить хвиля аж до хмар.
На узвишшя піднебесне вийде світлий судія.
Крикнуть сурми, — і воскресне вся Давидова сім'я.
Не сховається почвара, ані вбивця, ні грабар.
Буде суд і буде кара, отверзеться Бабин Яр.
Розпадуться небосхили, божа явиться могуть.
Вийдуть праведні з могили злих в могилу поведуть.

5-ий учень. Про іншу акцію масового знищення євреїв розповідає очевидець Тихін Лисак:

«Нас, 27 громадян села Вікентіївки, поліцаї охопили вночі, наказали взяти лопати, вивели за село, де були траншеї і примусили їх розчистити. А на ранок сюди привели понад 700 жінок, стариків і дітей. Кати наказали їм роздягнутися і лягти в яму обличчям вниз. Розпачливі зойки заповнили поле, а фашисти із задоволенням поливали людей свинцем. Потім нам наказали засипати траншеї. Довго ще ворушилася земля над тілами людей...»

Ведучий:

Господи, за що нам ця спокута — куля гітлерівська гостра й люта!

А за що загнали разом з нами непорочних діточок до ями?
Згасла в небі наша мить остання, та не згасли стогони й волання.

Наші скарги й голоси засмути — доки світу й сонця — буде чути!

6-ий учень. Жорстокі розправи чинилися в інших селах Липовеччини. Та у Лукашків у 1941 р. була схоплена сім'я вахнівських євреїв, Айзенбергів, у Сививківцях забрана родина Козорізів, у Ясинках видані по доносу Лембідські, вбиті втікачі на полі біля Іваньки. Восени 1941 —го у село Косаківку прийхала душоубка, куди загнали місцевих євреїв. Потім біля церкви підбрали кинуту дитину, а в лісі знайшли труп єврея, який повішався після загибелі сім'ї. Одну з найбільших винищувальних акцій здійснили нацисти 3 червня 1942 р. у Вахнівці, про що розповідав чудом вцілілий А. Пішвак. На його очах загинула дружина і маленька донька, кидали в яму немовлят, а живих засипали землею. За різними даними в братській могилі між Вахнівкою і Журавою сплять вічним сном від 200 до 300 єврейських мешканців Вахнівки, Брицького та інших сіл.

Ведучий:

Боже, ти створив людину, дух вселив у темну глину —
Для добра й святого чину людству дав ти в нагороду
Власну мудрість, власну вроду, заповів братерство й згоду.
Чом же ми, твої творіння, певні смертного терпіння,
В землю вбиті, мов каміння?! Та невже твою подобу
Мали й ті, що нас до гробу поскидали, мов худобу!?
Не над нашою судьбою, не над людською ганьбою —
Зглянься, Боже, над собою! Зглянься над самим собою!

7-ий учень. Починаючи з 29 липня 1941 р. проводилося планомірне винищення єврейського населення нашого

селища Турбова. Всього замордовано 97 чоловік. Більшість із них покоїться у вироблених каолінових кар'єрах, але поодинокі могили розкидані по всьому селищу. Так про одну таку розправу згадував очевидець Петро Іванюк: «Мені було 12 років, але в пам'ять надовго врізалися звірства фашистів. Всіх євреїв розстріляли, але дехто ще встиг сховатися. Серед них був Гейзер і Колов. Обоє схопили пізніше. Пам'ятаю як їх вів поліцей до крутого берега річки, де тепер аптека. Вони самі собі викопали яму і стали біля неї. Я не міг дивитися на страту, дитяче серце переполював жаль. Пролунали постріли, але, видно поліцей був п'яний, бо не вцілив. Поранили кат добив лопатою».

8-ий учень. Також у липні 1941-го, незабаром після початку окупації, до церкви пригнали євреїв з села Нової Прилуки. Їх заставляли місити бите скло і знищували. Через кілька днів, коли близько сотні трупів уже розклалися, залишених в живих заставляли переносити їх у придорожній рів. З серпня 1941 р. по серпень 1942-го все єврейське населення Н. Прилуки було фактично знищено. Садизм доходив до того, що дітей стріляли на очах у матерів, приречених примушували співати, дехто плакав, а під цей моторошний акомпанімент лунали постріли...

9-ий учень. Такі ж жахливі акції з червня 1942 р. проводилися на полі біля с. Старої Прилуки, де теж проживало чимало євреїв. Там у серпні 1942 р. знайшли своє останнє пристанище їх соплеменники з Нової Прилуки, про що пізніше розповідала випадково врятована тоді Єлизавета Віннер: «Вночі підїхали машини з німцями і поліцейськими, погнали нас колоною в Стару Прилуку. Хворих і стариків, як колоди кидали в кагати. Всіх приречених заставляли роздягатися і партіями заганяли в яму. Стріляли в потилицю. На дітей патрони не витрачали. Матерів заставляли лягати на маленьких і так в них стріляли. Коли нас вели до кагатів, мама весь час говорила: «Ліза, тікай!» Мені вдалося вибігти з полону і сховатися в полі у пшениці... Три дні було чути стогін, плач, три дні ворушилася земля».

Ведучий:

Мойсею сивий, гнаний до рова,
Пекла вогнем душа твоя жива
Твоя печаль крушила серце звіра
Ти гордо над безоднею стояв,
Руками очі дітям затуляв
Йдучи на смерть, як Господу офіру.
Здирали одяг з тебе, як з Христа,
Та в погляді твоїм була не мста,
А лиш розпука та сумна докора.
Так, наче бачив ти нову скрижаль,
Де людству накарбована печаль,

Будущина несправедлива й хвора.
Невже лилась невинна кров задар,
Невже будяччя вкриє Бабин Яр,
І новий цар заб'є народи в ярма?
Ні, відсахнеться смерті хижий сон,
Розвалиться новітній Вавилон! –
Возрадуйся! Ти не помер задарма!

10-ий учень. На Староприлуцьких кагатах знайшли осатаній притулок 500 ні в чому не повинних людей. А всього в тодішньому Турбівському районі від кривавих рук фашистських виродків лягли в сиру землю 2682 чоловіка, у Липовецькому – 3267. Лише одиницям з багатотисячної єврейської громади вдалося уникнути страшного Голокосту. Їх із ризиком для життя переховували в українських сім'ях. Радецьких з Кам'янки, Олійників з Ясенок, Поліщуків з Костянтинівки, Дячуків з Богданівки та багато інших. Імена деяких наших земляків занесені на Стіну Пошани в Алеї праведників Яд-Вашем і їм присвоєно звання Праведників народів світу.

- *Учні зачитують реферати про Праведників світу – Дорончака Михайла і Марію Дрончаків та їх сина Георгія, які являються дідом, бабусяю і батьком колишнього директора нашої школи Дрончак Олени Георгіївни, а також про Дячук Педору Сидорівну – Праведницю світу, бабусяю вчителя історії с. Вахнівки Дячука Юрія Васильовича;*
- *Пезентують «Книгу пам'яті», в якій учні записали імена євреїв, розстріляних під час Голокосту на території Липовеччини, а також тих, які полягли на фронтах війни, захищаючи нашу землю.*

Возрадуйтеся з нами
Невинно вбиті, прилучені смертю своєю
До творителя, в совісті людства сяючі,
Наче сонце в блакиті, в праведних душах суцї,
Невмирущі мої брати!
Великий Боже, ми з твоєї згоди,
Проходимо дорогу в Бабин Яр,
Де смертю ти поєднуєш народи,
Щоб зберегти життя й свободи дар.
Втіши плачі і зойки в тьмі глибокій,
Серця розбиті ласкою вгорни.
Даруй святому праху вічний спокій,
Благословенні, непробудні сні!

*Лариса Ковтун,
вчитель історії, методист, заступник
директора Турбівської ЗШ І-ІІІ ст. № 2,
Липовецького р-ну, Вінницької обл.*

Адреса редакції:

Український центр
вивчення історії Голокосту
вул. Кутузова, 8, кім. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30

Редакційна колегія:

*Олег Охредько
Анатолій Подольський
Михайло Тяглий
Дизайн, комп'ютерна верстка:
Руслан Руденко*

Видруковано в ДГВПП

«Зовнішторгвидав України»
Адреса:
м. Київ, вул. Воровського, 22,
Тел.: +38 (044) 234-33-04
Наклад: 500 примірників